

**POWIATOWY PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU WŁOCŁAWSKIEGO
NA LATA 2025 – 2028**

Włocławek 2025

Spis treści

Wstęp	5
I. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce	6
Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [...]	6
Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...]	6
Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym [...]	11
Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska [...]	13
Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [...]	13
Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami [...]	14
Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane [...]	14
II. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego	17
Dokumenty na poziomie krajowym	17
Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026	17
Program Operacyjny Dziedzictwo Kulturowe	19
Priorytet 1 Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych:	19
Priorytet 2 Rozwój i konserwacja kolekcji muzealnych:	20
Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do 2030 r.	20
Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030	21
Koncepcja Przestrzenna Zagospodarowania Kraju 2030	22
Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z niektórymi dokumentami programowymi na poziomie województwa	24
Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2021-2027	24
Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego	24
Strategia rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego do roku 2020+	27
Program opieki nad zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2021-2024	27
III. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	28
Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie lokalnym	28

Strategia rozwoju obszaru rozwoju społeczno-gospodarczego gmin powiatu włocławskiego	28
Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin Powiatu Włocławskiego	29
Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego	31
Uwarunkowania historyczne rozwoju Powiatu Włocławskiego	33
IV. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego	33
Położenie geograficzne powiatu	33
Zarys historii obszaru powiatu	35
Zabytki nieruchome	46
Zabytki architektury sakralnej	46
Zabytki architektury rezydencjalnej	50
Zespoły folwarczne	57
Zieleń komponowana	59
Obiekty użyteczności publicznej	61
Cmentarze	61
Zabytki techniki	63
Układy przestrzenne	64
Zabytki militarne	66
Zabytki ruchome	67
Dziedzictwo niematerialne	68
Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu	69
Zabytki archeologiczne	71
Podział Powiatu Włocławskiego na obszary AZP	73
Podsumowanie	73
Zabytki Powiatu Włocławskiego i Skarbu Państwa reprezentowanego przez Starostę Włocławskiego	75
Wykaz zabytków powiatowych	76
V. Cel i opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami	83
Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu	84

Założenia programowe powiatowego programu opieki nad zabytkami	85
Priorytety programu	85
Kierunki działania i zadania programu	86
Inwestycje z zakresu ochrony dziedzictwa	89
Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami	91
Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami	93
Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	94
Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu opieki nad zabytkami	98

Wstęp

Konieczność przygotowania powiatowego programu opieki nad zabytkami określa ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [z dnia 23 lipca 2003 r. w wersji po aktualizacji]. Program sporządzany jest na okres 4 lat, z założeniem ewaluacji jego wykonania co 2 lata. Celem programu jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami w powiecie. Przeanalizowane zostały podstawowe dokumenty strategiczne w zakresie ochrony zabytków na poziomie krajowym, województwa kujawsko-pomorskiego i powiatowym. Analiza zasobów kulturowych powiatu pozwala wyznaczyć kierunki działań w przestrzeni dziedzictwa kulturowego. Po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków danego województwa, program przyjmowany jest przez Radę Powiatu. Jego aktualizacja po 4 latach powinna zawierać dotychczasową realizację programu, zmieniające się warunki kulturowe, społeczne, gospodarcze i finansowe powiatowy oraz nowe uwarunkowania prawne.

Powiatowy programy opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Nie ma on jednak statusu aktu prawa miejscowego, ponieważ stanowi jedynie element polityki administracji jednostki samorządu terytorialnego. Nie wywołuje żadnych zewnętrznych skutków prawnych i nie może stanowić samoistnej podstawy prawnej do podejmowania jakichkolwiek działań prawnych przez ograny władzy. Dla organów ochrony zabytków, jak i dla ich właścicieli czy użytkowników, jest dokumentem programowym, określającym granice i wartości, jakich mają przestrzegać względem szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków. Sporządzanie i realizacja programu opieki nad zabytkami stanowi jedną z form ochrony zabytków.

I. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [...]

Konstytucja stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego. Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju (art.5) oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (art.6).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...]

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 tej ustawy określenia oznaczają:

- 1) **zabytek** - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) **zabytek nieruchomy** - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będąca dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiąca świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 3) **zabytek ruchomy** - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będąca dziełem człowieka lub związaną z jego działalnością i stanowiącą świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 4) **zabytek archeologiczny** - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień

kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) **prace konserwatorskie** - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) **prace restauratorskie** - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) **roboty budowlane** - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) **badania konserwatorskie** - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) **badania architektoniczne** - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) **badania archeologiczne** - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) **historyczny zespół budowlany** - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) **krajobraz kulturowy** - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

- 15) **otoczenie** - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów zabytkowych przyjmuje się podział na zabytki nieruchome w tym archeologiczne oraz ruchome.

Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome, będące w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,

- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome, będące w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie podlegają również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawowymi formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;**
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;**
- 3) uznanie za pomnik historii;**
- 4) utworzenie parku kulturowego;**

- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.**

Zgodnie z art. 36 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części, będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części, niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym [...]

Ustawa o samorządzie powiatowym stanowi, iż powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne, określone dla powiatu, w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Wskazać należy art. 4 ust. 1, w którym wymienione są zadania własne powiatu, w tym te, dotyczące ochrony dziedzictwa, rozwoju turystyki i promocji powiatu.. Powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie, między innymi (cytując ustawę [...] art. 4 ust. 1):

- 7) kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 8) kultury fizycznej i turystyki,
- 13) ochrony środowiska i przyrody,
- 21) promocji powiatu.

Obowiązek opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami został zawarty w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...]

Zgodnie z art. 87 powyższej ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
 - 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
 - 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
 - 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
 - 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Powiatowy program opieki nad zabytkami przyjmuje Rada Powiatu we Włocławku, po uzyskaniu, zgodnie z art. 87 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jest publikowany w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym. Ustawa nakłada również obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdań z ich wykonywania, które są przedstawiane Radzie Powiatu we Włocławku.

Wskazać należy, że ustawodawca nie przewidział w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...] obowiązku prowadzenia powiatowej ewidencji zabytków.

Taki obowiązek ma odpowiednio:

- **Wojewódzki Konserwator Zabytków**, który sporządza karty WEZ (wojewódzkiej ewidencji zabytków) - art. 22 ust. 2 i prowadzi rejestr obiektów wpisanych do rejestru zabytków,
- **wójt, burmistrz, prezydent**, który sporządza karty GEZ (gminnej ewidencji zabytków) – art. 22 ust. 4 i art. 22 ust. 5,

Oznacza to, że powiat tworzy powiatowy program opieki nad zabytkami w oparciu o ogólne, ustawowe zadania własne w dziedzinie ochrony zabytków, ze szczególnym wskazaniem sprawczym na obiekty, których jest właścicielem.

Zakładany w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami [...] obowiązek tworzenia programów opieki nad zabytkami na poziomie województwa, powiatu i gminy nie jest powiązany relacjami ścisłego nadzoru czy wynikania. W rzeczywistości są to różne pod względem szczegółowości dokumenty powiązane ogólnymi wytycznymi wynikającymi z dokumentów krajowych i wojewódzkich programów opieki nad zabytkami, które z kolei

mają różny zakres szczegółowości i różny okres wdrażania w poszczególnych województwach (wszystkie tworzone na okres 4 lat).

Podobnie funkcjonuje powiatowy program opieki nad zabytkami. Wynika on z ustawy [...], jednak nie jest dokumentem koordynującym działania gmin wchodzących w skład powiatu, ponieważ powiat nie ma takich umocowań ustawowych i tym samym gmina nie podlega powiatowi w tym zakresie. Gminy wchodzące w skład powiatu posiadają swoje gminne ewidencje zabytków i własne programy opieki nad zabytkami w różnych zakresach wdrożenia lub ich nie posiadają albo są nieaktualne, ponieważ skończył się ich okres obowiązywania. To właśnie gminy z racji konieczności tworzenia GEZ i innych szerokich kompetencji (np. ustalanie mpzp) tworzą programy, które określają szczegółowo zadania i kierunki działań w dziedzinie ochrony zabytków na danym terenie. Powiat może prowadzić inną politykę ochrony zabytków niż gminy, z poszanowaniem ustawy o opiece i ochronie nad zabytkami [...] w ramach zadań własnych, a szczególnie w relacji do obiektów, których jest właścicielem.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska [...]

Przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, nałożony jest obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [...]

Podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego **należy uwzględnić** obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (w szczególności uwzględnionych w gminnej ewidencji zabytków). Jednocześnie gmina ma obowiązek zawiadomić Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o przystąpieniu do sporządzania studium (wkrótce zamiana studium na plan ogólny gminy) i planów

zagospodarowania przestrzennego oraz uwzględniać wnioski konserwatorskie i uzgadniać dokumenty.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami [...]

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, **będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków**, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

W odniesieniu do nieruchomości, która jest wpisana do rejestru zabytków, decyzję w sprawie jej podziału, wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane [...]

Obiekt budowlany jako całość oraz jego poszczególne części, wraz ze związanymi z nim urządzeniami budowlanymi należy, biorąc pod uwagę przewidywany okres użytkowania, projektować i budować w sposób określony w przepisach, w tym techniczno-budowlanych oraz zgodnie z zasadami wiedzy technicznej, zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należyтым stanie technicznym

i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z następującymi wymaganiami:

- 1) spełnienie podstawowych wymagań dotyczących obiektów budowlanych określonych w załączniku I do rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 305/2011 z dnia 9 marca 2011 r. ustanawiającego zharmonizowane warunki wprowadzania do obrotu wyrobów budowlanych i uchylającego dyrektywę Rady 89/106/EWG (Dz. Urz. UE L 88 z 04.04.2011, str. 5, z późn. zm.), dotyczących nośności i stateczności konstrukcji, bezpieczeństwa pożarowego, higieny, zdrowia i środowiska, bezpieczeństwa użytkowania i dostępności obiektów, ochrony przed hałasem, oszczędności energii i izolacyjności cieplnej, zrównoważonego wykorzystania zasobów naturalnych;
- 2) warunki użytkowe zgodne z przeznaczeniem obiektu, w szczególności w zakresie: zaopatrzenia w wodę i energię elektryczną oraz, odpowiednio do potrzeb, w energię ciepłą i paliwa, przy założeniu efektywnego wykorzystania tych czynników oraz usuwania ścieków, wody opadowej i odpadów;
- 3) możliwość dostępu do usług telekomunikacyjnych, w szczególności w zakresie szerokopasmowego dostępu do Internetu;
- 4) możliwość utrzymania właściwego stanu technicznego;
- 5) niezbędne warunki do korzystania z obiektów użyteczności publicznej i mieszkaniowego budownictwa wielorodzinnego przez osoby niepełnosprawne, o których mowa w art. 1 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 1169 oraz z 2018 r. poz. 1217), w tym osoby starsze;
- 6) minimalny udział lokali mieszkalnych dostępnych dla osób niepełnosprawnych, o których mowa w art. 1 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., w tym osób starszych w ogólnej liczbie lokali mieszkalnych w budynku wielorodzinnym;
- 7) warunki bezpieczeństwa i higieny pracy;
- 8) ochronę ludności, zgodnie z wymaganiami obrony cywilnej;
- 9) ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami prawa np. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Organ administracji architektoniczno-budowlanej może nałożyć

obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy lub spowodować:

- 1) zagrożenie bezpieczeństwa ludzi lub mienia;
- 2) pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków;
- 3) pogorszenie warunków zdrowotno-sanitarnych;
- 4) wprowadzenie, utrwalenie, zwiększenie ograniczeń lub uciążliwości dla terenów sąsiednich.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Wojewódzki Konserwator Zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu i uporządkowanie terenu oraz określającą terminy przystąpienia do tych robót i ich zakończenia, **organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.**

Przepis art. 67 ust. 1 Prawa budowlanego, tj. *jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu i uporządkowanie terenu oraz określającą terminy przystąpienia do tych robót i ich zakończenia, nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków.*

II. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

Program opieki nad zabytkami Powiatu Włocławskiego jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Program odwołuje się do dokumentów programowych na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim i powiatowym) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

Dokumenty na poziomie krajowym

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023–2026

Celem programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, czy zwiększenie zastosowania nowych technologii. Program jest głównym dokumentem strategicznym na poziomie krajowym, niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami¹.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;

¹ <https://www.gov.pl/web/premier>

- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów².

Program ten jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. **Głównym celem Krajowego programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami.**

² <https://www.gov.pl/web/premier>

Program Operacyjny Dziedzictwo Kulturowe

Do problematyki ochrony i opieki nad zabytkami nawiązuje także Program Operacyjny Dziedzictwo Kulturowe. Program ten posiada charakter horyzontalny. Celem głównym programu jest **intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków oraz rozwój kolekcji muzealnych**. Celami cząstkowymi programu są:

- 1) poprawa stanu zachowania zabytków;
- 2) zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa archeologicznego);
- 3) kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne;
- 4) zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych;
- 5) poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji;
- 6) zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

Realizacja założeń programu odbywa się w ramach dwóch komplementarnych priorytetów:

Priorytet 1 Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych:

- poprawa stanu zachowania zabytków, działania rewitalizacyjne, konserwacyjne, modernizacyjne;
- adaptacja i ochrona obiektów zabytkowych;
- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków;
- prace dokumentacyjne;
- działania mające na celu zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.

Priorytet 2 Rozwój i konserwacja kolekcji muzealnych:

- zakup dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, a także starodruków i archiwaliów;
- konserwacja i digitalizacja muzealiów, archiwów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych;
- wspieranie rozwoju pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do 2030 r.

Dokument ten, przyjęty przez Radę Ministrów 14 lutego 2017 r., stanowi aktualizację średniookresowej strategii rozwoju kraju, tj. Strategii Rozwoju Kraju 2020. Jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio i długofalowej polityki rozwoju. Określa podstawowe uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, regionalnym i przestrzennym w perspektywie r. 2020 i 2030. Dokument wdraża nowy model rozwoju – rozwój odpowiedzialny oraz społecznie i terytorialnie zrównoważony. Głównym celem strategii jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski, przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym. Zadania powiązane z obszarem ochrony i opieki nad zabytkami zostały uwzględnione m.in. w następujących fragmentach strategii:

Cel szczegółowy III – Skuteczne państwo i instytucje służące wzrostowi oraz włączeniu społecznemu i gospodarczemu, Obszar: E-państwo – kierunek interwencji: Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego **digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.**

Obszary wpływające na osiągnięcie celów Strategii – Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji: 4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Podjęmowane działania w tych obszarach dla ochrony i promocji dziedzictwa narodowego to przede wszystkim:

- wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
- inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO);
- wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym);
- likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

A także projekty strategiczne:

- dziedzictwo buduje wspólnotę – utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw;
- Kultura/Dziedzictwo/Wspólnota – wdrożenie instrumentów wsparcia finansowego i pozafinansowego dla bibliotek, domów kultury oraz archiwów państwowych (np. na projekty animacyjno-edukacyjne, w ramach których wzmacniana będzie wiedza społeczności lokalnych o ich dziedzictwie historyczno-kulturowym, przy jednoczesnym uwzględnieniu rozwoju wspólnoty w oparciu o lokalne zasoby i potencjały oraz promocji regionów);
- kolekcje – wsparcie dla państwowych i samorządowych instytucji kultury, a także innych organizacji w zakresie tworzenia i rozwijania narodowych i regionalnych kolekcji sztuki współczesnej oraz kolekcji muzealnych.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030

Dokument ma zastąpić w porządku dokumentów strategicznych szczebla krajowego Strategię Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 przyjętą uchwałą nr 61 Rady Ministrów z 26 marca 2013 r., stanowiąc jednocześnie jej kontynuację i aktualizację. Strategia ta wyznacza cele polityki państwa w zakresie budowania kapitału społecznego w perspektywie do r. 2030. Stanowi przez to rozwinięcie zagadnień nakreślonych w ramach jednego z tzw. obszarów wpływających na osiągnięcie celów *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju*, jakim jest *Kapitał ludzki i społeczny*. Głównym celem *Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego* jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków,

który odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach: współdziałanie, kultura, kreatywność. Cele szczegółowe obejmują zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne, wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich oraz zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W ramach celu szczegółowego wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze;

- ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury;

- digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury;

- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę;

- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Dokument wymienia projekty strategiczne Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przypisane do zakresu interwencji *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego*, w tym wspomniane wyżej: *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej*, *Dziedzictwo buduje wspólnotę*, *Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych*. Definiuje również dodatkowe projekty strategiczne, które nie znalazły się w Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, w tym m.in. *Rozwój turystyki kulturowej* – realizacja działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Zasadniczym tego celem jest **stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej oparty na zasobach kulturowych**.

Koncepcja Przestrzenna Zagospodarowania Kraju 2030

Koncepcja Przestrzenna Zagospodarowania Kraju 2030 przyjęta Uchwałą nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. stanowi najważniejszy dokument strategiczny, dotyczący ładu przestrzennego Polski. Celem strategicznym dokumentu jest **efektywne wykorzystanie przestrzeni i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie czasu**.

W dokumencie *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* uwzględnione zostały powiązania polityki przestrzennej z ochroną i opieką nad zabytkami oraz zalecenia odnoszące się do zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego Polski:

- 1) rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji;
- 2) zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska;
- 3) zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej, w procesie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego - przy aktywnym udziale różnorodnych partnerów, w szczególności społeczności lokalnych;
- 4) rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych oraz związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury oraz rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych;
- 5) wykorzystanie unikalnych zasobów krajobrazu kulturowego i budowanie specjalizacji terytorialnej w celu rozwoju lokalnych rynków pracy;
- 6) ochrona i wykorzystanie dla celów rozwojowych potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego szansą rozwoju obszarów wiejskich, w tym rozwoju dodatkowych źródeł dochodu poza rolnictwem;
- 7) osiągnięcie specjalizacji dzięki wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych - szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich;
- 8) dbałość o zabytki oraz dziedzictwo kulturowe, kultywowanie tradycji lokalnych, sprzyja rozwojowi turystyki i wspomaga proces budowania/wzmacniania tożsamości kulturowej;
- 9) poprawa stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochrona dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, poprawa transportu publicznego, itp. powinny zapewniać kompleksowe lokalne programy rewitalizacji;
- 10) zintegrowana ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
- 11) prowadzenie aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony, prowadzenie monitoringu zachowania zasobów; powstanie list krajobrazów i obiektów o unikatowych

wartościach przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, a także upowszechnienie listy krajobrazów zagrożonych;

12) zabezpieczenie dziedzictwa przed skutkami klęsk żywiołowych;

13) edukacja obywatelska w zakresie budowania powszechnego przekonania, że polska przestrzeń pojmowana jako bogactwo naturalne i dziedzictwo kulturowe podlega zasadom zrównoważonego rozwoju, a ład przestrzenny jest dobrem publicznym.

Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z niektórymi dokumentami programowymi na poziomie województwa

Regionalny program operacyjny województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2021-2027

Regionalny program operacyjny województwa kujawsko-pomorskiego stanowi dokument określający kierunki rozwoju regionalnego i wskazujący obszary szczególnej interwencji. Łączy w sobie diagnozę stanu regionu, stojące przed nim wyzwania rozwojowe i aspiracje jego mieszkańców. Funkcjonuje jako plan postępowania władz regionalnych, tak w procesie zarządzania i rozwoju województwa, jak i w inicjowaniu oraz rozwijaniu mechanizmów współpracy pomiędzy samorządem terytorialnym, sferą biznesową i mieszkańcami województwa. W programie operacyjnym postulowany jest rozwój turystyki w oparciu o regionalne zasoby przyrodnicze i kulturowe.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Jest to dokument określający politykę zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa. Wraz ze strategią rozwoju województwa określa on podstawę prowadzenia polityki rozwoju. Plan ma w założeniu warunkować korzystne przemiany rozwoju gospodarczego, wzrostu poziomu i jakości życia, konkurencyjności regionu z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Plan stanowi ramy dla studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa. Wskazuje on na konieczność ochrony walorów przyrodniczych oraz dziedzictwa kulturowego oraz budowanie na tychże walorach tożsamości regionalnej. Plan wskazuje znaczenie dziedzictwa kulturowego dla regionu, które dzięki swojej specyfice związanej m.in. z początkami państwa polskiego, historią ziemi chełmińskiej i bogatymi

zasobami przyrodniczymi, stanowi istotny element identyfikacji regionu i potwierdzenia jego tradycji. W Planie zagospodarowania województwa nie ma bezpośrednio wskazanych inwestycji na obiektach będących własnością powiatu włocławskiego z obszaru dziedzictwa kulturowego.

Zgodnie z opisem w planie zagospodarowania przestrzennego województwo kujawsko-pomorskie charakteryzuje się dużym bogactwem materialnego dziedzictwa kulturowego. Plan zagospodarowania wymienia grupy zabytków objętych ochroną konserwatorską:

- **obiekty budownictwa i architektury**, w tym obiekty zabudowy mieszkalnej, architektury sakralnej, budownictwa obronnego, obiekty użyteczności publicznej, zabudowy przemysłowej oraz inne (łącznie w liczbie około 23150),
- **cmentarze** (w liczbie 1752),
- **zabytkowa zieleń** (prawie 1200 obiektów),
- **zabytki archeologiczne** (około 41430 stanowisk archeologicznych, w tym 188 grodzisk i osad grodowych). Liczba obiektów wpisanych do ewidencji GEZ i rejestru zabytków oraz nowoodkrytych stanowisk archeologicznych co roku wzrosła.

Do planowanych najistotniejszych przedsięwzięć realizowanych w ramach nowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Kujawsko-Pomorskiego, z perspektywy interesu powiatu włocławskiego, warto wymienić:

- Powołanie Parku Kulturowego w Wietrzychowicach i Gaju w gm. Izbica Kujawska i Parku Kulturowego w Sarnowie w gm. Lubraniec;
- ochronę historycznych zespołów urbanistycznych Brześcia Kujawskiego, Chodcza, Kowala, Lubienia Kujawskiego, Lubrańca;
- utrzymanie i rozbudowę skansenów oraz utworzenie nowych na bazie zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym skansenu w Kłóbce w gm. Lubień Kujawski;
- zagospodarowanie bądź adaptacja obiektów i zespołów zabytkowych o utraconych funkcjach pierwotnych, przy zachowaniu ich walorów historycznych i kulturowych, w tym obiektów budownictwa obronnego, rezydencjonalnego, poprzemysłowego i powojkowego;

- zagospodarowanie historycznych linii kolejowych o zawieszonych przewozach poprzez ich przywrócenie bądź rekonstrukcję zlikwidowanych linii kolejowych z zachowaniem ich dawnych przebiegów jako tras pieszych i rowerowych;
- rozwój turystyki poprzez promocję Europejskiego Szlaku Megalitów – rozwój Parku Kulturowego Wietrzychowice;
- utworzenie Kujawskiego Centrum Muzyki w Pałacu Wieniec – remont, przebudowę i modernizację istniejącego Zespołu Pałacowo-Parkowego w miejscowości Wieniec gm. Brześć Kujawski wraz z infrastrukturą zewnętrzną i zagospodarowaniem terenu Parku.

W Planie określono zasady zachowania dziedzictwa kulturowego:

- zachowanie dziedzictwa kulturowego w stanie umożliwiającym jego przetrwanie dla przyszłych pokoleń;
- harmonijne kształtowanie krajobrazu kulturowego;
- dbałość i integralność zabytkowych struktur urbanistycznych i ruralistycznych;
- ochrona dziedzictwa kulturowego jednostek osadniczych województwa, może być realizowana poprzez:
- rewaloryzację zabytkowych układów urbanistycznych o dużym znaczeniu kulturowym i historycznym;
- ochronę zasobów kulturowych miast poprzez eliminację ruchu samochodowego z ich zabytkowych centrów: Brześcia Kujawskiego, Bydgoszczy, Chełmna, Golubia-Dobrzynia, Grudziądz, Koronowa, Kruszwicy, Łabiszyna, Mogilna, Pakość, Rypina, Strzelna, Torunia, Wąbrzeźna i Włocławka;
- konserwację oraz szerokie turystyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego ruin zamków.

Przyjęto horyzont czasowy funkcjonowania Planu Zagospodarowania Przestrzennego do roku 2030. Ogólnie w Planie postuluje się ochronę i rewaloryzację zachowanych obiektów i zespołów zabytkowych, z uwzględnieniem zahamowania postępującej degradacji środowiska kulturowego, nieodwracalnej utraty krajobrazów historycznych i tworzących tożsamość miejsca, w tym rozwiązywanie konfliktów społecznych związanych z degradacją przestrzeni zabytkowych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych, a także tworzenie

warunków do prowadzenia aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do tych zasobów.

Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020+

Strategia Rozwoju Województwa Kujawsko-Pomorskiego, podobnie jak dokumenty na poziomie krajowym, wskazuje ochronę zabytków poprzez ich adaptację i turystyczne wykorzystanie, jako element rozwoju gospodarczego i budowanie tożsamości regionalnej.

W ramach tworzenia marki, proponowane są pewne działania kierunkowe. Dla Powiatu Włocławskiego i Miasta Włocławek, jako „markowe produkty turystyczne”, wskazać można następujące pozycje:

- 1. Zagospodarowanie turystyczne rejonu Zbiornika Włocławskiego i rzeki Wisły;**
- 2. Rewitalizacja Krośniewickiej Kolei Dojazdowej;**
- 3. Utworzenie muzeum megalitów w Sarnowie z budową Parku Kulturowego Wietrzychowice;**
- 4. Odtworzenie grodziska w Zgłowiączce;**
- 5. Wykorzystanie zasobów geotermii w Janiszewie;**
- 6. Kompleksowe zagospodarowanie rzeki Zgłowiączki od jej źródła na terenie gminy Topółka, aż do ujścia do Wisły we Włocławku.**

Program opieki nad zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2021-2024

Program opieki nad zabytkami województwa stanowi najważniejszy dokument określający cele i kierunki działania w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego. Przede wszystkim jednak stanowi on element polityki samorządowej i służy podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego. Ważnym jego celem jest także edukacja o dziedzictwie, a zarazem jego upowszechnianie i promowanie. Głównym zaś celem programu jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego, którego zachowanie

ma przyczynić się do poprawy zamożności mieszkańców i ich zdrowia. Cele operacyjne realizowane mają być poprzez określone kierunki działań.

Cel główny: Zdrowe, aktywne i zamożne społeczeństwo

Cel operacyjny: Kultura, sztuka i dziedzictwo narodowe
Kierunki działań.

Cel główny: Dostępna przestrzeń i czyste środowisko

Cel operacyjny: Przestrzeń kulturowa
Kierunki działań.

Można założyć, że nowy program wojewódzki na następny okres programowania zachowa podobny kierunek działań.

III. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie lokalnym

Strategia rozwoju obszaru rozwoju społeczno-gospodarczego gmin powiatu włocławskiego

W dokumencie dokonano analizy ilości obiektów zabytkowych na terenie gmin powiatu włocławskiego. Z przeprowadzonych badań przedstawiono analizę, z której wynika, że najwięcej obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków posiada gmina Lubraniec (34 obiekty), a najmniej gmina Boniewo i Chodecz (7 obiektów).

W Strategii wskazano konieczność remontu i renowacji obiektów zabytkowych, przy czym priorytet położono na dawne dwory szlacheckie i pałace oraz obiekty sakralne. Najwięcej obiektów wymagających remontu/termomodernizacji wykazano dla gminy Chodecz (15 obiektów), gminy Boniewo (12 obiektów) i Lubraniec (11 obiektów). Wskazano, że na terenie powiatu znajduje się wiele obszarów, które pełnią lub po przeorganizowaniu przestrzeni, mogą pełnić funkcję publiczną – do obiektów tych zaliczono zabytkowe parki podworskie.

W ramach priorytetu inwestycyjnego RPO „6c” wykazano: „*zachowanie, ochronę, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego*”. W zakresie realizacji założeń priorytetu, określono listę projektów i możliwe źródła ich finansowania.

W dziedzinie ochrony zabytków z powyższej listy należy wymienić:

- rozwój zakresu Parku Kulturowego Wietrzychowice-Gaj, w tym budowa bazy turystycznej;
- tworzenie i oznakowanie szlaków przyrodniczych i turystyczno-historycznych w oparciu o istniejący Park Kulturowy Wietrzychowice-Gaj;
- remont pałacu w Ossowie.

W ramach projektów komplementarnych wymieniono także:

- kultywowanie tradycji Kujaw – w zasięgu terytorialnym gminy Baruchowo;
- remont i odbudowę zespołu w Redczu Kalnym z rewitalizacją parku krajobrazowego; remont dworku w Krowicach;
- uporządkowanie cmentarzy protestanckich w Sarnowie i Siarczycach – w zasięgu terytorialnym gminy Lubraniec;
- rewitalizację Starego Rynku w Lubrańcu;
- utworzenie w Sarnowie Centrum Dziedzictwa Kulturowego (muzeum, odtworzenie osady, zaplecze hotelowo-gastronomiczne, zielona szkoła) – w zasięgu terytorialnym gminy Lubraniec;
- remonty obiektów zabytkowych – w zasięgu terytorialnym miasta i gminy Izbica Kujawska;
- renowację zespołu parkowo-dworskiego w miejscowości Mchówek – w zasięgu terytorialnym miasta i gminy Izbica Kujawska.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin Powiatu Włocławskiego

Studium gmin określa podstawowy kierunek działań, tak aby na etapie planu miejscowego można było ustalić właściwy sposób ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury. Studium nie powoduje takich samych skutków co mpzp, jednak ma wpływ na określenie i przeznaczenie terenów w mpzp. W świetle nowelizacji ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym studium, jako dokument planistyczny, będzie zastąpiony tzw. planem ogólnym gminy obejmującym również teren całej gminy. Zwyczajowo w ustaleniach dotyczących przeznaczenia i zagospodarowania terenu oraz kształtowania zabudowy na obszarze objętym opracowaniem uwzględnia się ochronę zabytków rozumianą

jako zapewnienie warunków umożliwiających trwałe zachowanie zabytków, ich zagospodarowanie i utrzymanie oraz zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek na ich wartości, w tym także udaremnienie ich niszczenia i niewłaściwego wykorzystania. Określone zostały zasady wykorzystania i zagospodarowania obiektów zabytkowych, w sposób zapewniający ochronę i zachowanie jego wartości, z możliwością podniesienia standardu zabudowy i przestrzeni publicznych, przy założeniu, że działania polegające na adaptacji modernizacji nie mogą prowadzić do istotnych zmian gabarytów.

Warunki kształtowania zabudowy powinny zostać uchwalone w sposób gwarantujący kontynuację lokalnej tradycji budowlanej, poprzez identyfikację cech charakterystycznych dla obszaru (dotyczących rozmieszczenia i skali zabudowy, ukształtowania jej bryły i formy, a także sposobu opracowania zewnętrznego, w tym także w odniesieniu do materiałów i dyspozycji kolorystyki).

W studiach gmin określono także strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące tereny posiadające wartości kulturowe i krajobrazowe. Zasięgi stref zwyczajowo mają charakter wstępny i wymagają uszczegółowienia na etapie opracowywania planów miejscowych poszczególnych terenów. Celem określenia stref ochrony jest:

Polityka przestrzenna gmin powiatu włocławskiego uwzględnia ochronę obiektów i obszarów objętych prawną formą ochrony oraz wskazuje obiekty i obszary wymagające ochrony i opieki ze względu na swoje wartości kulturowe. Rozwój społeczno-gospodarczy gmin powiatu będzie prowadzony w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego powiatu poprzez włączenie obiektów zabytkowych w proces promocji i kształtowania wizerunku powiatu. Rozwój miasta Włocławek powiązany będzie z procesami rewitalizacji centrum miasta, a ochrona konserwatorska obiektów zabytkowych, będzie stanowić ważny element polityki rewitalizacyjnej.

Obszary gmin wchodzących w skład powiatu włocławskiego charakteryzuje się również znaczącym zasobem dziedzictwa archeologicznego. W ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) zidentyfikowano aż kilka tysięcy (nominalnie) stanowisk archeologicznych. W Studium poszczególnych gmin powiatu wskazuje się do uwzględnienia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego - strefy ochrony archeologicznej - obejmujące stanowisko lub stanowiska archeologiczne zdefiniowane w art. 3, pkt 4 ustawy z dnia 23 lipca

2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i objęte ochroną prawną na podstawie art. 6 ust. 1, pkt 3 cyt. ustawy, ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych w ramach AZP. Tereny w granicach strefy podlegają ograniczeniom w przekształcaniu uwarunkowanym ochroną i obserwacją archeologiczną, której celem jest między innymi:

- ochrona wartości naukowych i poznawczych;
- udokumentowanie reliktyw prądiejowej i historycznej przestrzeni osadniczej (lokalnego środowiska kulturowego) poprzez przeprowadzenie archeologicznych badań interwencyjnych w formie nadzoru archeologicznego wyprzedzających proces zainwestowania terenu lub realizowanych w trakcie prowadzenia procesu inwestycyjnego, po zakończeniu których teren może być trwale zainwestowany.

Dlatego w obszarze występowania stanowisk archeologicznych:

- Wyklucza się przekształcanie bądź użytkowanie stref archeologicznej ochrony biernej, które mogłoby powodować degradację ich wartości naukowej i kulturowej. Do tych działań należą w szczególności prace związane z eksploatacją piasków i analogiczne formy zmiany ukształtowania terenu.
- W obrębie stref zlokalizowanych na gruntach rolnych dopuszcza się dalsze rolnicze użytkowanie, pod warunkiem niedopuszczenia do dewastacji terenu strefy.
- W sytuacji ujawnienia nowego stanowiska archeologicznego w obszarze obserwacji archeologicznej wymagane jest wykonanie badań archeologicznych. Wszelkie prace budowlane powinny zostać przerwane, a teren udostępniony do badań archeologicznych.
- Dopuszcza się zwyczajowo wyznaczenie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego strefy ekspozycji stanowiska archeologicznego i strefy zagospodarowania turystycznego. Wskazane jest oznakowanie obiektu wraz z umieszczeniem krótkiego opisu, zagospodarowanie miejsca postoju wzdłuż trasy rowerowej lub pieszej.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...] wraz z innymi aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [...] wraz z innymi aktami prawnymi określa procedurę sporządzania i zakres merytoryczny miejscowych planów

zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków - miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m. in. przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w szczególności:

1. uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2. określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3. ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
4. uwzględnia się ochronę:
 - a) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
 - b) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
 - c) parków kulturowych,
5. uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
6. w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Przy projektowaniu i przyjmowaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla pozostałych miejscowości uwzględniać należy ochronę obiektów, które są ujęte w gminnej ewidencji zabytków.

Uwarunkowania historyczne rozwoju powiatu włocławskiego

IV. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...] definiuje pojęcie krajobrazu kulturowego, jako przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. W art. 3 pkt. 14 ww. ustawa podaje definicję krajobrazu kulturowego jako postrzeganą przez ludzi przestrzeń, zawierającą elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Krajobraz kulturowy powiatu składa się z elementów przyrodniczych i osiągnięć cywilizacyjnych człowieka. Obszar powiatu charakteryzuje się dużym nasyceniem zabytków.

Krajobraz kulturowy jest zatem niepowtarzalnym, indywidualnym zbiorem cech miejsca, którego wizerunek jest syntezą elementów przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z aktywnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miejscem zamieszkania oraz zrozumieć jego historię. Ponadto dziedzictwo historyczne jest istotne o tyle, że wpływa na atrakcyjność turystyczną i może korzystnie wpłynąć na rozwój powiatu – głównie poprzez jego materialne wytwory, czyli zabytki.

Położenie geograficzne powiatu

Powiat ziemski włocławski leży w południowo-wschodniej części województwa kujawsko-pomorskiego, obejmując teren dokoła miasta Włocławka, po obydwu stronach rzeki Wisły. Miasto Włocławek jest miastem wydzielonym, działającym na prawach odrębnego

powiatu grodzkiego. Powiat włocławski graniczy od wschodu z powiatem plockim i gostynińskim, od północy z powiatem lipnowskim, od południa z powiatem kolskim, zaś od zachodu z powiatami aleksandrowskim i radziejowskim. Siedziba powiatu włocławskiego znajduje się na terenie miasta Włocławek. Powiat dzieli się na 13 jednostek samorządowych: miasto Kowal, gminy miejsko-wiejskie: Brześć Kujawski, Chodecz, Lubień Kujawski, Izbica Kujawska i Lubraniec oraz gminy wiejskie: Boniewo, Baruchowo, Chocień, Fabianki, Kowal, Lubanie i Włocławek.

Ogólna powierzchnia powiatu włocławskiego wynosi 1.472 km², co stanowi 8,2% powierzchni województwa kujawsko-pomorskiego i 0,47% powierzchni Polski. Obszar ten zamieszkuje ok. 86.000 osób, co stanowi 4,15% ogółu mieszkańców województwa. Średnia gęstość zaludnienia na terenie powiatu włocławskiego jest stosunkowo niska w stosunku do innych terenów – wynosi ona ok. 59 osób na km², przy średniej w powiatach ziemskich województwa – 73 osoby na km², średniej w województwie Kujawsko-Pomorskim – 117 osób na km² i średniej w skali kraju – 124 osoby na km².

Obszar powiatu włocławskiego znajduje się na Pojezierzu Kujawskim. Jest to teren o krajobrazie równinny, w południowej części znajdują się dwa pasma wzgórz morenowych z płynącą pomiędzy nimi rzeką Noteć. Jeziora są stosunkowo nieduże i w większości mają charakter rynnowy. Ilość terenów zalesionych jest relatywnie mała i położona jest przede wszystkim na obszarach zbliżonych do rzek i do jezior. Obszar Pojezierza Kujawskiego w przeważającej mierze charakteryzuje się żyznymi glebami i jest użytkowany rolniczo.

W granicach powiatu włocławskiego występują obszary i obiekty objęte ochroną prawną w celu zachowania w stanie naturalnym określonych gatunków roślin i zwierząt. Należą do nich: Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy, rezerваты leśne - Olszyny Rakutowskie i Wójtowski Grąd oraz dwa faunistyczne - Jezioro Rakutowskie i Jezioro Jazy, a także obszary chronionego krajobrazu, z których największym jest obszar Jeziora Modzerowskiego o powierzchni 1.508 ha, położony w gminie Izbica Kujawska.

Przez teren powiatu przebiega autostrada A1 – Autostrada Bursztynowa łącząca Gdańsk z granicą z Czechami w Gorzyczkach oraz drogi krajowe: 62 – dawniej 265 (Strzelno - Siemiatycze), 67 (Włocławek - Lipno) i 91 (Gdańsk - Częstochowa).

Zarys historii obszaru powiatu

Historycznie obszar powiatu włocławskiego znajduje się na terenie Kujaw (na lewym brzegu Wisły) i Ziemi Dobrzyńskiej (na prawym brzegu Wisły). Teren ten był zasiedlony już ponad trzy tysiące lat BC, czego dowodem są stanowiska archeologiczne z tej epoki, między innymi grobowce megalityczne w Sarnowie, Wietrzychowicach i Gaju. Zachowało się osiem wielkich, trójkątnych, obłożonych kamieniami kurhanów wiążących się z kulturą pucharów lejkowatych ze schyłku IV i początku III tysiąclecia BC. Kurhany tzw. typu kujawskiego należą do najstarszych oraz najokazalszych grobowców megalitycznych w skali całego kraju. Z okresu późniejszego pochodzą liczne stanowiska archeologiczne rozsiane po całym terenie, spośród których wymienić należy wczesnośredniowieczne grodziska m.in. w Broniszewie, Choceniu, Grodnie, Kazaniu, Kłobii, Kromszewicach, Krukowie, Sokołowie, Sułkowie czy Turowie. Ziemie kujawskie sprzyjały rozwojowi osadnictwa. Posiadały walory rolnicze, a także komunikacyjno - handlowe.

Wczesne zaludnienie i zagospodarowanie Kujaw sprawiło, że teren ten wszedł w skład najwcześniejszych terytoriów plemiennych, które utworzyły potem państwo polskie. Nazwa Kujaw po raz pierwszy pojawiła się w bulli z r. 1136. Strategiczne znaczenie Kujaw w okresie wczesnego średniowiecza podkreśla utworzenie na ich terenie odrębnego biskupstwa (datowanego, w zależności od źródeł od 1013 do 1124 r.). Jego stolicą, początkowo stała się Kruszwica. Wkrótce biskupstwo przeniesione zostało do Włocławka, w Kruszwyce pozostawiono zaś kapitułę. Początkowo Kujawy stanowiły część składową księstwa mazowieckiego. Wyodrębniły się w 1194 r. w osobne księstwo, pierwotnie ze stolicą we Włocławku podczas sprawowania władzy przez Bolesława, syna Mieszka Starego. Po objęciu księstwa przez Kazimierza I, ok. 1233 r. stolicę przeniesiono do Inowrocławia. W 1267 r. w wyniku rozdrobnienia, powstało księstwo brzesko-kujawskie. W 1327 r. zostało one inkorporowane w granice królestwa polskiego przez Władysława Łokietka. Kolejne agresje zakonu krzyżackiego w latach 1329, 1332-1343 oraz 1431 spustoszyły ziemie regionu kujawskiego. Za panowania Władysława Jagiełły uformował się nowy podział administracyjny - część wschodnia Kujaw weszła w skład województwa brzesko-kujawskiego dzielącego się na powiaty: przedecki, kowalski i brzesko-kujawski. Podział ten został zachowany do czasów rozbiorów. W 1569 biskup Stanisław Karnkowski założył na terenie diecezji seminarium duchowne. W wyniku drugiego rozbioru Polski, w roku 1793 całe Kujawy znalazły się pod zaborem pruskim. Z powrotem w granicach państwowości polskiej

znalazły się w czasach Księstwa Warszawskiego, kiedy weszły w skład Departamentu Bydgoskiego. Po proklamacji Królestwa Polskiego w 1815 r. część zachodnia Kujaw oddzielona została od reszty granicą zaborów. Część wschodnia, wchodząca w skład Królestwa, została włączona do województwa warszawskiego. Utworzono wtedy osobny powiat włocławski, przenosząc jego siedzibę w 1837 r. z Brześcia Kujawskiego do Włocławka. Po uzyskaniu niepodległości w 1918 r. okolice Włocławka włączono w skład województwa pomorskiego. W 1945 r. powiat włocławski wszedł z kolei w skład województwa bydgoskiego. W 1975 r. powstało województwo włocławskie w obrębie którego znalazły się niemal całe Kujawy. Po reformie administracyjnej Polski w 1999 r. Kujawy weszły w skład nowo utworzonego województwa Kujawsko-Pomorskiego z siedzibą w Bydgoszczy. Znaczna ich część znajduje się w obrębie powiatu włocławskiego.

Z siedmiu miast Kujaw Włocławek stanowił aż do rozbiorów własność biskupów rzymsko - katolickich. Trzy dalsze: Brześć Kujawski, Kowal i Przedecz należały do króla i były siedzibami starostw. Pozostałe trzy: Chodecz, Lubraniec i Lubień Kujawski były miastami prywatnymi.

Najstarszą osadą o charakterze miejskim był Włocławek (ob. powiat grodzki Włocławek), datowany na przełom X i XI w. W tym okresie znajdował się tu prawdopodobnie gród książęcy z osadą targową i rybacką, związany z przeprawą przez Wisłę. Natomiast na przełomie XI-XII istniał jako siedziba kasztelańska. W związku z przeniesieniem siedziby diecezji z Kruszwicy, Kazimierz I książę Kujawski uznał Włocławek za własność biskupią. Pierwszej lokacji dokonano staraniem biskupa Wolimira Bolesty na podstawie przywileju księcia Kazimierza I w 1261 na prawie chełmińskim. W 1292 r. doszło do nieudanej próby osadzenia przez króla Władysława Łokietka we Włocławku kasztelana Przeclawa, który ostatecznie obrał za swoją siedzibę Brześć Kujawski. Miasto było wielokrotnie niszczone przez Krzyżaków - zburzona została m.in. pierwotna romańska katedra. Ponownej lokacji związanej prawdopodobnie ze zniszczeniem miasta przez wojska krzyżackie dokonano na prawie niemieckim (magdeburskim) w 1339 r. przez biskupa Macieja z Gołańczy.

W czasach Kazimierza Wielkiego nastąpił rozwój ekonomiczny, którego najsilniejszy etap miał miejsce po podpisaniu Pokoju Toruńskiego w 1466 r. Rozwój szlaków wodnych wpływał pozytywnie na gospodarkę miasta, w którym znajdowała się szkoła katedralna, komora celna, 5 młynów i 28 spichlerzy oraz 10 cechów rzemieślniczych. Miasto

posiadało również brukowane ulice i wodociągi. W XVII wieku nastąpił początek regresu. W 1620 znaczna część grodu została zniszczona w pożarze.

W 1652 r. komorę celną przeniesiono do Nieszawy. W 1657 r. Włocławek został spustoszony w czasie wojen ze Szwecją. Miasto wyludniło się w tym okresie. W 1806 znalazło się w granicach Księstwa Warszawskiego w departamencie bydgoskim, a po utworzeniu Królestwa Polskiego zostało włączone w jego zasób jako miasto graniczne. W 1836 r. przeniesiono do Włocławka władze powiatowe a w 1837 r. miasto włączono do guberni warszawskiej. Znaczny rozwój nastąpił z powrotem w XIX w. w związku z budową szeregu zakładów przemysłowych: papierni Gotfryda Grossa, fabryki cykorii Mana i Bohma na Zazamczu, fabryki maszyn rolniczych Haacka, browaru Bojańczyka i fabryki mydła Vaedtkego. W 1819 r. zainstalowano lampy uliczne, zaś w 1823 r. uruchomiono szpital.

Dalszy intensywny rozwój miał związek z gwałtownym ożywieniem szlaków wodnych na Wiśle. W 1855 r. zbudowano port żeglugi parowej, w 1862 r. połączenie kolejowe z Warszawą i Bydgoszczą. Powstawały kolejne fabryki: fajansu, drukarnie Neumana, Błędowskiego, Piotrowskich, Wołkowicza oraz Diecezjalna.

Wśród miast królewskich wiodącą rolę pełnił Brześć Kujawski, stanowiący stolicę województwa i siedzibę starostwa w czasach I Rzeczypospolitej. Wczesnośredniowieczny gród wraz z osadą położony był wśród bagien i rozlewisk Zgłowiączki, w miejscu dzisiejszego Starego Brześcia. Po utworzeniu w Brześciu stolicy księstwa kujawskiego w 1236 r. nastąpiło – przed rokiem 1250 – nadanie praw miejskich wraz z przeniesieniem osady na współczesne miejsce. W 1300 r. zdobyty przez Wacława II Czeskiego, pozostał w jego rękach do 1306 r. Dwukrotnie Brześć oblegany był przez Krzyżaków. Został zdobyty w trzecim oblężeniu (w 1332 r.) i pozostał w ich rękach do 1343 r. Na mocy Traktatu Kaliskiego został zwrócony Polsce, choć wojska krzyżackie opuściły miasto dopiero w roku 1346. W następnych latach Brześć Kujawski stał się stolicą utworzonego województwa brzesko-kujawskiego oraz siedzibą starostwa grodowego i pozostał nim aż do trzeciego rozbioru Polski. Miasto rozwijało się dzięki wytwórczości rzemieślniczej, a także jako ośrodek skupiający handel zbożem. W 1655 r. zostało zdobyte i spustoszone przez wojska szwedzkie. Okupowane było do roku 1657. Nie odzyskało już później dawnego znaczenia. W drugim rozbiorze Polski zostało włączone do Prus, zaś w okresie wojen napoleońskich znalazło się w granicach Księstwa Warszawskiego. Po roku 1815, zostało włączone w granice Królestwa Polskiego, stając się miastem obwodowym; niedługo jednak władze zostały przeniesione do sąsiedniego Włocławka. Od połowy XIX w. Brześć Kujawski zaczął się

gwałtownie rozwijać, na co wpływ miała budowa cukrowni w 1894 r., a w następnych latach m.in. fabryki maszyn rolniczych, a także kolejki wąskotorowej, która stała się ważnym udogodnieniem infrastrukturalnym całego regionu. Drugim miastem w kolejności powstania był Przedecz (ob. powiat kolski).

Najpóźniej lokowanym miastem wśród miast królewskich był Kowal. Jednocześnie posiada on bardzo bogate tradycje związane z legendą o narodzeniu się tutaj króla Kazimierza Wielkiego w 1310 r. Wieś wzmiankowana była w 1185 r., w związku z nadaniem jej kapitulie włocławskiej przez księcia mazowieckiego Leszka. U schyłku średniowiecza Kowal prawdopodobnie pozostawał osadą targową. W 1519 r. lokowano miasto na prawie chełmińskim, dzięki przywilejowi króla Zygmunta Starego. Rozwój miasta został zahamowany zniszczeniami wyrządzonymi przez wojska szwedzkie. W Kowalu istniała kasztelania, a następnie siedziba starostwa grodowego, którą pozostał do trzeciego rozbioru Polski.

Po utworzeniu Księstwa Warszawskiego miasto stało się siedzibą powiatu, który jednak zniesiono po 1831 r. Spośród miast prywatnych wszystkie trzy były lokowane w okresie późnego średniowiecza. Najstarszy spośród nich jest Chodecz, lokowany w 1442 r. Jako wieś Chodecz wzmiankowany jest w roku 1325. Na przełomie XIV i XV w. stał się siedzibą rodu Dołęgów z Kretkowa. W 1442 Jan z Kretkowa, wojewoda brzesko – kujawski uzyskał od króla Władysława Jagiellończyka prawa miejskie dla Chodcza z dwoma jarmarkami rocznie. Źródła historyczne podają istnienie w roku 1489 fortalicium (fortalicji, małej strażnicy), a później castrum (zamku), przy którym postawiono dwa młyny. W 1512 r. Mikołaj Kretkowski, wojewoda brzesko – kujawski uzyskał od króla Zygmunta I Starego potwierdzenie przywileju erekcyjnego miasta. W 1520 r. król zwolnił miasto na osiem lat od płacenia czynszów, danin i poborów – prawdopodobnie w związku ze zniszczeniami spowodowanymi pożarem. W czasie wojen polsko-szwedzkich miasto zostało silnie zniszczone, w konsekwencji czego przeistoczyło się w osadę rolniczą. W XIX w. przeszło na własność Ignacego Lipskiego, którego staraniem podupadły Chodecz odzyskał w 1822 r. utracone na początku wieku prawa miejskie. Ożywienie gospodarcze przyniosła również budowa szosy sieradzko-włocławskiej w 1860 r. oraz kolei warszawsko-bydgoskiej w 1862 r.

Data lokacji Lubienia Kujawskiego nie jest znana. Źródła określają Lubień mianem oppidum (łac. wzniesienie, miasteczko) w 1489 r., co pozwala przypuszczać, że uzyskało ono

prawa miejskie przed tą datą. W średniowieczu był własnością rodu Doliwitów, zajmujących ówczesnie wysokie funkcje państwowe. Z biegiem czasu ród przyjął nazwisko Lubieńskich, a jego przedstawiciele byli m.in. wojewodami, kasztelanami brzesko – kujawskimi, a także podskarbimi koronnymi. Na początku XVII w. miasto przeszło na własność Arnolfa Kryńskiego, podkanclerza koronnego, w wieku XVIII stając się z kolei własnością Marianny Dobek, która ufundowała tu szkołę oraz przytułek dla starców. Od XIX w. dobra należały do Walentego Waliszewskiego, sędziego pokoju i marszałka powiatu kowalskiego, przechodząc pod koniec wieku w posiadanie rodziny Wernerów. Częste zmiany właścicieli nie sprzyjały rozwojowi miasta, które, w konsekwencji utraciło prawa miejskie w latach 1867-1919, odzyskując je dopiero w okresie międzywojennym.

Miastem lokowanym najpóźniej, spośród miast prywatnych był Lubraniec. W średniowieczu wieś stanowiła siedzibę rodu Godziembitów. W XV w. dokonano podziału na Wielki i Mały Lubraniec. Około roku 1512 r. biskup poznański Jan Lubrański założył miasto na mocy przywileju króla Zygmunta I Starego. W 1518 r. powstała z kolei ordynacja lubraniecka w skład której wchodziły: Lubraniec Wielki i Mały, Redecz Kalny, Kąkowa Wola, Kazanie, Krowice, Janiszewo, Żydowo, Biernacice, Bicz, Biskupice oraz osiem innych wsi. Po bezdzietnej śmierci Mikołaja, brata biskupa Jana, miasto przeszło na własność Tomasza, starosty piotrkowskiego. Po pożarze w 1549 r. nastąpił regres gospodarczy. Miasto zostało zniszczone w tak wielkim stopniu, że zostało zwolnione przez króla Zygmunta II Augusta od płacenia wszelkich danin i podatków z wyjątkiem myta. W 1596 r. Lubraniec został nabyty przez Andrzeja Modliszewskiego, starostę modlińskiego. W 1648 r. znalazł się w posiadaniu Jana Dąbskiego, kasztelana brzesko – kujawskiego. Kolejny z właścicieli, Wojciech Dąbski, marszałek koronny, uzyskał dla miasta przywilej organizowania 12 jarmarków rocznie. Miasto sukcesywnie traciło jednak na znaczeniu, ostatecznie tracąc prawa miejskie w latach 1867-1919.

Miasto Izbica należała do rodu Awdańców. Jan Długosz w swej kronice wzmiankował Izbicę przed 1124 r. Rodzinie Awdańców przypisuje się założenie w Izbicy parafii w XIII w., przy czym Izbica była już wówczas wymieniana jako miasto szlacheckie. W roku 1394 (lub 1391) ówczesny właściciel Izbicy Maciej uzyskał od króla Władysława Jagiełły akt lokacyjny miasta na prawie magdeburskim. W 1472 r. dobra izbickie obejmujące miasto Izbica Kujawska i wsie: Krzywa Wieś, Nowa Wieś i Sokołowo w powiecie przedeckim nabył Andrzej Kretkowski h. Dołęga. W 1595 r. miasto Izbica otrzymało przywilej erekcyjny.

Kryzys I połowy XVII w., na który następnie nałożyły się zniszczenia wojenne przede wszystkim związane ze szwedzkim “potopem”, wojny z Zakonem i skutki rozejmu Lubomirskiego, spowodowały zubożenie i wyludnienie miejscowości. W I poł. XVIII w. Izbica należała do Skarbków. W 1744 r. Jan Skarbek herbu Abdank kasztelan inowrocławski syn wojewody Łęczyckiego Franciszka odkupił od swoich braci Władysława i Wojciecha ich części leżące w powiecie przedeckim dóbr izbickich tj. miasto Izbicę, 6 wsi i dwa młyny. W 1754 r. na mocy przywileju Augusta III dziedzic Izbicy Skarbek założył tzw. nowe miasto (dla odróżnienia od dotychczasowego – starego miasta) nazwane Nową Izbicą. Nowa Izbica położona była na wschód od starego miasta, faktycznie jednak stanowiła z nim jeden organizm społeczny i gospodarczy. Miasto otrzymało prawo magdeburskie oraz samorząd z burmistrzem. W 1789 r. właścicielem miasta był hrabia Skarbek. Około 1825 r. dziedzicem Izbicy stał się generał Augustyn Słubicki zaś w połowie XIX w. Izbica była własnością Mieczysława hrabiego Miączyńskiego i Marii ze Słubickich Miączyńskiej. W 1867 r. na podstawie ukazu carskiego miasto Izbicę włączono do utworzonej guberni kaliskiej powiatu kolskiego. Tego samego roku pod pretekstem reformy administracyjnej przeprowadzonej przez władze rosyjskie, a faktycznie za udział w powstaniu Izbicę pozbawiono praw miejskich. W efekcie tego Izbica została osadą z siedzibą gminy i sądu gminnego. Prawa miejskie Izbica Kujawska odzyskała w 1918 r.,

O bogatej historii tego regionu świadczą też dzieje pozostałych, mniejszych miejscowości, które pełnią teraz rolę lokalnych ośrodków administracyjno-społecznych:

- **Wieś Baruchowo** była wzmiankowana w roku 1388 jako dziedziczna wieś Marcina, podczaszego i Mikołaja, podkomorzego Ziemi Dobrzyńskiej. W połowie XVI wieś zaczęła należeć do Baruchowskich, w XVIII w. przechodząc na własność Moszczeńskich, a później Dąbskich. Po 1830 r. została połączona z kluczem więsławskim jako własność Leona Zygmunta Kretkowskiego, radcy województwa mazowieckiego i sędziego pokoju okręgu kowalskiego. Wieś pozostała w posiadaniu rodu Kretkowskich do roku 1945.

- **Wieś Brzezie** od XIII w. stanowiła własność rycerską. W XIV w. była w posiadaniu Stanisława Czyrzyka herbu Doliwa, zwanego Stanisławem z Brzezia (Brzezińskim) i pozostało w posiadaniu tego rodu do końca XVI w. Na początku XIX w. stała się własnością Józefa Dąbskiego, w 1809 r. przeszła w posiadanie Miączyńskich. W II połowie XIX w.

została nabyta przez rodzinę Kronenbergów, w której posiadaniu pozostała do końca II wojny światowej.

- **Wieś Chelmica Duża**, pierwotnie nosiła nazwę Chełmicy Wielkiej. Położona nad jeziorem Chelmica stanowiła w XVI i XVII w. własność rodziny Czerskich herbu Ogończyk. WXVII-XIXw. była własnością Rutkowskich herbu Pobóg. Po 1880 r. dobra przeszły na własność rodziny Grabińskich i pozostały w ich rękach do 1945 r.

- **Wieś Chocień** w połowie XV w. należała do Marcina herbu Mościć vel Ostoja. Pod koniec XV w. stała się własnością Lubranieckiego, w XVI w. Mikołaja Sokołowskiego herbu Pomian, a w XVII w. Arnolfa Krylskiego, podkanclerzego koronnego. W dalszych latach Chocień stawał się własnością Kretkowskich herbu Dołęga, Brzeskich herbu Starża i Blizińskich. Ostatecznie został sprzedany w XIX w. Fryderykowi Langemu.

- **Wieś Chodeczek** została nabyta w 1448 r. przez Andrzeja (późniejszego wojewodę brzesko-kujawskiego) i Alberta (kantora wrocławskiego) Kretkowskich od dziedziców z Woli. W połowie XVIII w. była własnością starosty przedeckiego Jakuba Zygmunta Kretkowskiego. Chodeczek stanowił ośrodek dużego klucza w którego skład wchodziły: Strzygi, Kamienna, Zameczek, Kromszewice, Prośno Pieleszki, Szubin, Psary, Brzozowa, Mielno, Strzyżki, Bogolomia, Zalesie i Mstowo. W 1844 r. dobra znalazły się w ręku Ignacego Lipskiego, natomiast od początku XX w. do 1945 r. stanowiły własność rodziny Wernerów.

- **Wieś Dąbie (Kujawskie)** wzmiankowana jest w źródłach historycznych, jako należąca w 1298 r. do Dobiesława z Dąbie herbu Awdaniec, a w 1419 do Mościca z Dąbia herbu Ostoja. W 1444 r. wieś została nabyta przez Bernarda z Małej Kłobi herbu Godziemba od Marcina Mościca z Chocenia. Kolejnymi dziedzicami byli: Bernard Dąbski miecznik brzeski, Andrzej Dąbski kasztelan kujawski, Zygmunt Dąbski wojewoda brzesko – kujawski i jego syn Zygmunt Wojciech, starosta sochaczewski i marszałek nadworny koronny. W 1777 r. wieś została zakupiona przez Ignacego Zagajewskiego, stolnika kowalskiego, zaś w 1858 r. przeszła na własność Jana Mittelstaeda, ostatecznie przechodząc na początku XX wieku w posiadanie rodziny Szajewskich.

- **Wieś Dębice** stanowiła w XVI w. własność Poddębskiego, potem Kazanowskich, a w 1716 r. przeszła w posiadanie Józefa Dąbskiego, majora wojsk koronnych. Następnie oddana została w posag córce Józefa, wydanej za Stefana Radoszewskiego. Na początku XIX w. raz jeszcze w drodze małżeństwa przeszły na własność Michała Sokołowskiego, starosty kowalskiego. Ostatecznie majątek został kupiony przez rodzinę Haacków, do której należał aż do roku 1945.

- **Wieś Falborz** (dawniej Falbórz) do końca XVI w. wchodziła w skład starostwa brzeskiego, przechodząc następnie na własność rodziny Chrzęszczewskich herbu Trzaska. W XIX w. stanowiła własność Hipolita Przyłubskiego Poraj, a następnie rodziny Krzymuskich, która posiadała Falborz do roku 1945.

- **Wieś Grabkowo**, wzmiankowana jest w źródłach jako istniejąca już w 1252 r. Stanowiła wcześniej własność biskupów włocławskich, pozostając w ich posiadaniu do czasu sekularyzacji po pierwszym rozbiore Polski.

- **Wieś Kamienna** pod koniec XV w. należała do rodziny Krośniewskich, zaś w XVI w. rodziny Lubieńskich. Pod koniec XVIII w. była własnością braci: Feliksa Kretkowskiego – senatora i kasztelana Królestwa, a także generała wojsk koronnych oraz Jakuba Zygmunta Kretkowskiego, starosty przedeckiego, od 1792 r. właściciela całości. W 1810 r. Kamienna stała się własnością Józefa Kretkowskiego, radcy powiatu kowalskiego, z którego inicjatywy powstał park krajobrazowo-romantyczny. Majątek został skonfiskowany rodzinie Kretkowskich za udział w Powstaniu Styczniowym i wystawiony na licytację, na której został wykupiony przez rodzinę Rutkowskich. Na przełomie XIX i XX wieku przeszedł na własność rodziny Ciechomskich i pozostał w ich rękach do 1945 r.

- **Wieś Kazanie** w XV w. stanowiła własność rodziny Lubrańskich, zaś po 1538 r. Erazma Kretkowskiego, kasztelana gnieźnieńskiego. Kazanie wchodziło w skład tzw. ordynacji lubrańskiej. W XVII w. było własnością Franciszka Łochowskiego, w XVIII w. rodziny Dąbskich, w XIX w. Joanny ze Słubickich Mniewskiej, zaś później rodziny Grodzickich, w których posiadaniu pozostało do 1945 r.

- **Wieś Kłobia** była do rozbiorów własnością królewską. W 1145 nadana została przez księcia Mieszka III Starego klasztorowi cystersów w Łądzie. Odzyskana została w 1293 r. przez Władysława Łokietka. W 1781 r. folwark Kłobia został oddany za zgodą królewską w dożywocie Kajetanowi Słubickiemu, a w 1789 r. Grzegorzowi Wardęskiemu.

- **Wieś Kłóbka** najprawomocniej istniała we wczesnym średniowieczu, o czym świadczy pozostałość grodziska otoczonego podwójnym wałem. W źródłach wzmiankowana ok. roku 1444 jako Mała Kłobia, własność Bernarda herbu Godziemba. W 1789 r. była w posiadaniu Bernarda Konieckiego, a przed 1811 r. przeszła na własność skarbu. Następnie należała do Stanisława, a później Władysława Orpiszewskiego, pozostając własnością rodziny do 1945 r.

- **Wieś Klótno** w źródłach wzmiankowana była już w 1266. Do rozbiorów Polski wchodziła w skład dóbr biskupów włocławskich.

- **Wieś Kruszyn** w źródłach pojawia się w roku 1250. Wchodziła ona w skład dóbr królewskich. W 1765 r. dożywotnim dzierżawcą został Stefan Radoszewski, a od 1792 r. Michał Sokołowski, starosta kowalski. W II połowie XIX w. stała się własnością rodziny Krzymuskich, a następnie Haacków, w których posiadaniu pozostała do zakończenia drugiej wojny światowej.

- **Wieś Nakonowo** w 1307 została nadana Stanisławowi z Godziembów, wojewodzie brzeskiemu. W XVI w. Młyn Diabełek znajdujący się w tej wsi należał do starostwa kowalskiego, a Nakonowo zostało wykupione przez Sylwestra Kretkowskiego od rodziny Oporowskich i następnie przekazane Stanisławowi Kostce ze Sztemberku. W XIX w. Nakonowo przeszło na własność rodziny Gąsiorowskich, zaś w pobliżu młyna Diabełek wzniesiono kaplicę z obrazem św. Marka, przeniesioną w latach 50-tych XX w. na obecne miejsce.

- **Wieś Olganowo** została nabyta w 1389 r. przez Mikołaja z Lubrańca od Jarosława z Pomorza. W XVI w. była własnością rodziny Ślesieńskich, w XVIII w. Mierzyńskich, w 1881 r. Fryderyka Fursta, by ostatecznie przejść na początku XX wieku na własność rodziny Gabryelów i pozostać w ich rękach do 1945 r.

- **Wieś Osiecz Wielki** w 1549 r. należała do rodziny Osieckich, zaś od 1557 r. do Andrzeja Kretkowskiego, kasztelana kowalskiego. Od ok. 1810 r. była własnością rodziny Bnińskich, zaś w XX w. dobra weszły w posiadanie rodziny Platerów.

- **Wieś Rakutowo** znana w XVI w. jako Rachutowo lub Rachułowto była od 1374 r. wsią książęcą należącą do grodu w Kowalu. Przywilejem królowej Elżbiety została przeniesiona z prawa polskiego na magdeburskie, z przyznaniem sołectwa Wojtkowi Schwolino. W 1438 r. wraz z kluczem kowalskim oddana przez króla Władysława Jagiełłę w zastaw Piotrowi z Oporowa, chorążemu łęczyckiemu. Do rozbiorów wieś wchodziła w skład dóbr starostwa kowalskiego.

- **Wieś Smólsk** jest wzmiankowana w źródłach od 1252 r. jako własność biskupów kujawskich. W XVI w. stała się dobrem szlacheckim należąc do rodziny Kazanowskich (młyn w Smółsku należał do rodziny Lasockich). W 1634 r. przeszła w posiadanie Dąbskich, a następnie rodziny Sokołowskich. Kolejnymi dziedzicami byli: Prot Mięłęcki, rodzina Woydów, a w okresie II Rzeczypospolitej rodzina Olszowskich.

- **Wieś Sułkowo** było siedzibą rodową rodziny Sułkowskich. W XVIII w. stała się własnością rodziny Wodzińskich, a w XIX w. – Bnińskich.

- **Wieś Szpetal** wzięła nazwę od szpitala św. Gotarda, ufundowanego na początku XIII w. przez Boguszę, wojewodę łęczyckiego dla cystersów z Lubiąża. Wkrótce po założeniu szpital został dwukrotnie spustoszony przez Prusów i w konsekwencji opuszczony przez zakonników z Lubiąża – jego lokalizacja jest do dziś nieznana. Dobra zostały przejęte przez klasztor w Byszewie. Od 1358 r. stał się wsią rycerską, a później szlachecką. W 1695 r. został nabyty przez Kazimierza Pobóg Rutkowskiego, kasztelana dobrzyńskiego i pozostał w posiadaniu rodziny Rutkowskich do 1939 r.

- **Wieś Śmilowice** uzyskała w 1347 r. od króla Kazimierza Wielkiego przeniesienie z prawa polskiego na magdeburskie. W 1438 r. król Władysław Jagiełło oddał ją w zastaw Piotrowi z Oporowa. W 1457 r. została nadana przez króla Kazimierza Jagiellończyka Janowi z Kościelca, zaś w 1476 r. dobra przeszły w posiadanie Krzysztofa Kostki, wojewody pomorskiego. Po wygaśnięciu linii męskiej rodu Kostków dobra zostały nadane Andrzejowi

Kretkowskiemu, wojewodzie brzeskiemu, który przekazał prawa dzierżawne swemu synowi Stanisławowi. W XVIII w. dobra przeszły na własność Dąmbskich i pozostały w ich rękach do rozbiorów. Po rozbiorach zostały nabyte przez Macieja von Waldorff-Wolickiego, a w II połowie XIX w. stały się własnością Gustawa Findeisena.

- **Wieś Wieniec** od średniowiecza stanowiła własność biskupów włocławskich. W 1255 r. książę kujawski Kazimierz nadał wsi prawo niemieckie. Zgodnie ze źródłami historycznymi Wieniec w 1266 r. posiadał działający młyn na rzece Zgłowiączce. Po konfiskacie dóbr kościelnych w 1796 r. majątek został nadany przez rząd pruski generałowi von Hohenlohe-Ingelfingen. Na początku wieku XIX właścicielem stał się Józef Dąmbki. Dobra przeszły następnie na rodzinę Miączyńskich, a w 1868 r. zostały nabyte przez Leopolda Kronenberga, bankiera warszawskiego, który w 1873 r. połączył Wieniec z Brzeziem szosą, zaś w 1877 r. zbudował murowany most na Zgłowiączce.

- **Wieś Więslawice** w 1379 r. była własnością Jakuba z Więslawic. Od 1433 r. przeszła w posiadanie Wojciecha Baryczki herbu Rola. W 1688 r. stała się własnością Stanisława Kretkowskiego, w 1726 r. Józefa Kretkowskiego, kasztelana kowalskiego. W 1788 r. dobra odziedziczył Zygmunt Kretkowski, łowczy inowrocławski. W połowie XIX w. Więslawice stały się ośrodkiem dużego klucza, stanowiącego własność Leona Zygmunta Kretkowskiego, radcy województwa mazowieckiego i sędziego pokoju. Wieś pozostała w rękach rodziny Kretkowskich do końca drugiej wojny światowej.

- **Wsie Wistka Królewska i Wistka Szlachecka** wymieniane są w XVII wieku. Wistka Królewska wchodziła w skład starostwa duninowskiego, w 1760 r. została oddana w dożywocie Zygmontowi Kretkowskiemu, wojewodzie chełmińskiemu, a po jego śmierci Antoniemu Gostomskiemu. Po zaborach król pruski podarował ją generałowi Blücherowi. Następnie została zakupiona przez rodzinę de Stronków, w 1820 r. otrzymał ją zaś w posagu tajny radca Ministerstwa Sprawiedliwości w Berlinie Karol Wilhelm von Ike, który przybrał nazwisko Ike-Duninowski. Wieś pozostała w posiadaniu tej rodziny do roku 1945: Wistka Szlachecka od 1519 r. była własnością Mikołaja Kretkowskiego, wojewody brzesko-kujawskiego. Przez kolejne lata była w posiadaniu różnych rodzin, aby ostatecznie wrócić w posiadanie Kretkowskich w XIX w.

- **Wieś Zgłowiączka** - jedna z najstarszych wsi na obszarze Kujaw, wzmiankowana w źródłach już w 1155 r. i kilkakrotnie w XIII w. Była ważnym ośrodkiem gospodarczym z uwagi na eksploatowaną tam kopalnię soli i istniejący w związku z nią targ. Pierwotnie była wsią książęcą, następnie przeszła w posiadanie kapituły płockiej. Została odzyskana przez króla Kazimierza Wielkiego w drodze wymiany za wieś Trzepowo. W 1557 r. w Zgłowiączce istniał folwark i kościół wzniesiony w XV w. Później stała się uposażeniem klasztoru kanoników regularnych w Lubrańcu. Po sekularyzacji 1819 r. stała się folwarkiem rządowym.

Zabytki nieruchome

Zabytki architektury sakralnej

Zabytki sakralne znajdujące się w granicach powiatu włocławskiego to głównie kościoły parafialne i filialne, zlokalizowane zarówno w miastach, jak i na terenach wiejskich. Są to kościoły o niewielkich gabarytach, które wraz z najbliższym otoczeniem tworzą zespoły kościelne, które najczęściej posiadają obejście z dzwonnica otoczone murem, plebanie, czasem organistówkę. Tradycją było obsadzanie drzewami drogi procesyjnej wzdłuż kościoła, stąd kościoły w krajobrazie rysowały się jako duża grupa drzew z wieżą dominującą nad ich koronami. Obecnie zwyczaj to zanika. Najstarsze zachowane na tym terenie powiatu kościoły powstały w okresie gotyku. Są to kościoły murowane, orientowane, w których najczęściej elementy gotyckie zachowane są tylko fragmentarycznie z powodów zniszczeń na przestrzeni wieków, remontów czy przebudowy obiektu.

Wśród najstarszych wskazać należy:

- **Kościół Parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Zgłowiączce** wzniesiony w XV w. Posiada on neogotyckie dobudówki: kaplicę, zakrystię i wieżę z pomieszczeniami po bokach i od wschodniego szczytu nawy. Został poddany remontowi w 1924 i w latach 70-tych XX w.

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Stanisława Biskupa w Brześciu Kujawskim**, zbudowany po 1332 r., rozbudowany w XV w. Wielokrotnie palony i burzony, także podczas wojen ze Szwecją, w 1806 r. zamknięty z powodu zagrożenia zawaleniem. Podczas wojen napoleońskich używany przez wojsko francuskie jako magazyn. Gruntownie remontowany i przebudowany w latach 1819-30 i 1867. W połowie wieku XIX w. rozebrano przylegające

do kościoła kaplice. Regotyzowany w latach 1908-1909. W kaplicy Trzech Króli zachowana późnogotycka płaskorzeźba z ok. 1520 r., przedstawiająca Pokłon Trzech Króli; zachowany również portal gotycki w ścianie zachodniej, zdobiony zielono glazurowanymi kształtkami. Wnętrze kościoła zdobione po regotyzacji modernistyczną polichromią z lat 1925-1927.

- **Kościół Klasztorny poddominikański p.w. Św. Michała Archaniola w Brześciu Kujawskim**, wzniesiony na przełomie XIV i XV w., prezbiterium wzniesione z fundacji Zbyluta, biskupa włocławskiego w latach 1364 – 1383. Kościół nie zachował się w całości w swym historycznym rozwiązaniu – w latach 20-tych XX w. uległ pożarowi, po którym rozebrano większą część jego nawy, a następnie w latach 1922-1928 poddano przebudowie w stylu neobarokowym. Od południa dobudowana kaplica z XVII w. Północne i południowe elewacje naw bocznych z odsłoniętym wątkiem ceglanym o układzie gotyckim, a w zachodnim przęśle naw południowych gotycki portal z drugiej połowy XIV wieku. Kościół poddany został remontowi w ostatnich latach. Zabudowania klasztorne dobudowane do klasztoru od północy uległy rozbiórce.

- **Kościół Parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Izbicy Kujawskiej**, wzniesiony w XV w., wielokrotnie niszczone i odbudowywany, rozbudowany w 1910 r. o kaplicę od płu., a w l. 70-tych XX w. o obszerną kruchtę (tzw. nowy kościół), zakrystię i dzwonnice. W tym przypadku zachowane zostało gotyckie rozplanowanie: jednonawowe z węższym, zamkniętym wielobocznie prezbiterium. Obecnie kościół poddawany jest pracom konserwatorsko-remontowym.

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Urszuli w Kowalu** wzniesiony w latach 1604-1608. Renesansowe rozwiązanie zostało zatarte poprzez dobudowanie w XIX w. dwóch naw bocznych i wykonanie w pocz. XX w. sklepienia. Obecnie trudno scharakteryzować dominujący styl tego obiektu. Równie nieliczne są przykłady architektury sakralnej utrzymanej w formach barokowych – jako najlepszy przykład wymienić tu należy unikalny w skali regionu zespół budynków cmentarnych w Chodczu, powstały w 1799 r., składający się z kaplicy cmentarnej p.w. św. Jakuba, kolumbarium (jedyne na tym terenie) i tzw. domu braci szpitalnych, tworzący zwartą całość architektoniczną. Zespół ten ufundowany został przez ostatniego starostę przeddeckiego, właściciela Chodcza - Jakuba Zygmunta Kretkowskiego. Kaplica pełniła funkcję mauzoleum rodzinnego, a szpital przeznaczony był dla ubogich z dóbr chodeckich. Zespół tych budynków remontowany był w latach 70-tych XX w., obecnie trwają przygotowania dla podjęcia kolejnych prac remontowych, głównie w kaplicy p.w. św. Jakuba.

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Józefa w Szpetalu Górnym.** Kościół ten wzniesiony w 1809 r. z fundacji właściciela majątku Mariana Rutkowskiego. Istnieje przypuszczenie, że jego projekt sporządził Hilary Szpilowski, ceniony architekt Królestwa Polskiego. Kostnicę i ogrodzenia wybudowano w okresie późniejszym, jednak przed 1815 rokiem. W 1945 r. kościół został spalony, jednak już 1946 r. go odbudowano. W 2010 r. kościół został rozbudowany o kilka przęseł w długości nawy, z odtworzeniem rozwiązania prezbiterium. Skromne cechy klasycystyczne prezentuje też kościół parafialny p.w. św. Małgorzaty i Michała Archaniola w Błennej z 1861 r.

Na obszarze powiatu włocławskiego najliczniejszą jednak grupę stanowią kościoły neogotyckie. Na bazie rosnącej w XIX w. zamożności ziemiaństwa, często łączącego fakt posiadania dóbr ziemskich i rezydencji na wsi z działalnością przemysłową lub bankową w mieście, w miejsce starych, drewnianych kościołów wiejskich powstawały nowe, murowane, czasem nieproporcjonalnie duże w stosunku do ilości wiernych w danej parafii. Kościoły te budowane były w rozwiązaniach inspirowanych architekturą gotycką – powtarzały bryły, rozplanowanie i zewnętrzny detal architektoniczny. Przykładem takich działań jest rozbiórka w 1880 r. drewnianego kościoła parafialnego w Wieńcu lub w 1883 r. kościoła w Kłobii i budowa w ich miejsce nowych kościołów murowanych w stylu neogotyckim.

Tendencja ta była dość powszechna, bowiem w II połowie XIX w. i w początkach XX w. na tym obszarze powstawały liczne kościoły w rozwiązaniach neogotyckich, z których dwa pierwsze z wymienionych poniżej odznaczają się wyjątkowo dużymi gabarytami:

- **Kościół Parafialny p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej w Lubrańcu,** wzniesiony w miejsce kościoła poprzedniego z częściowym wykorzystaniem starych murów w 1909 r. według projektu Tomasza Pajzderskiego.

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Jakuba w Chelmicy Dużej,** wybudowany w miejsce poprzedniego, drewnianego w latach 1906–1917, według planów architekta Stefana Szyllera.

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Dominika w Chodczu,** wzniesiony w miejsce poprzedniego, również murowanego w latach 1849-1852, rozbudowany w 1877 r. i 1895 r.

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Prokopa w Kłóbce,** wzniesiony w miejsce poprzedniego drewnianego w latach 1880-1881 (nawa i wieża), 1905 (zakrystia).

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Kłobii** z lat 1883-1888.

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Trójcy w Kłótnie** z lat 1878 – 1881, z dzwonnica z 1880 r.
- **Kościół Parafialny p.w. Św. Mikołaja Biskupa w Lubaniu** wzniesiony po 1886 r. z zachowaniem gotyckich murów zakrystii i pñ. części prezbiterium, z dzwonnica pochodzącą z początków XX w.

Na tym tle wyjątkiem są dwa kościoły zrealizowane w stylu neoromańskim:

- **Kościół Parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Lubieniu Kujawskim**, wybudowany w latach 1884-1886, według projektu architekta Artura Goebela;
- **Kościół Parafialny p.w. Św. Marii Magdaleny w Grabkowie** z 1889 r.

Osobną grupę stanowią kościoły drewniane, zachowane do dziś w niezmienionej, prostej formie, jako budowle z ociosanych bali łączonych na zrąb, oszalowane deskami, kryte blachą lub gontem drewnianym, z których część została w ostatnich latach pieczęlowicie wyremontowana:

- **Kościół Parafialny p.w. Św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Modzerowie**, wzniesiony w 1796 r. w miejsce poprzedniego, również drewnianego z fundacji dziedzica izbickiego Kacpra Skarbka.
- **Kościół filialny w Nakonowie-Diabelku** zbudowany w 1765 r., przesunięty na obecne miejsce, gruntownie odnowiony i rozbudowany o kruchtę i zakrystię w 1958 r.
- **Kościół filialny p.w. Św. Floriana w Pustyni** (ob. Sokołowo) z 1639 r., wielokrotnie gruntownie remontowany, m. in. w latach 70-tych XX w. i po 2010 r.
- **Kościół p.w. Św. Trójcy w Dąbiu** (nieużytkowany obecnie kościół z powodu złego stanu).

Poza obiektami sakralnymi związanymi z wyznaniem rzymskokatolickim, na terenie obecnego powiatu włocławskiego zachowało się kilka budowli sakralnych związanych z wyznaniem mojżeszowym i ewangelicko-augsburskim. Do dziś zachowały się dwie duże synagogi: w Lubrańcu i w Izbicy Kujawskiej. Obydwie wzniesione zostały w końcu XVIII w. i posiadają uproszczone rozwiązania barokowo-klasycystyczne. Synagogi pełniły funkcje magazynowe do lat 70-tych XX w., przy czym synagoga w Lubrańcu bardzo długo zachowała wewnętrzny wystrój malarski, który uległ zniszczeniu dopiero przy adaptacji tego budynku na dom kultury w początku lat 80-tych XX w. Obecnie nadal mieści się w niej Gminny Ośrodek Kultury, a budynek pozostaje w dobrym stanie zachowania. Synagoga w Izbicy

Kujawskiej w latach 70-tych XX w. została przebudowana i służyła jako magazyn meblowy. Pod koniec XX w. budynek stał opuszczony na kilkanaście lat i popadał w ruinę. Po roku 2000 został wyremontowany.

Z kościołów wyznania ewangelicko – augsburskiego zachował się jedynie kościół w Izbicy Kujawskiej, wzniesiony w stylu neogotyckim w latach 1907–1909. Swoją funkcję sakralną pełnił do 1970 r., potem został opuszczony i stopniowo niszczone. Obecnie jest własnością prywatną, lecz jego stan nie uległ polepszeniu. Innym kościołem ewangelickim o podobnej wielkości był kościół w Chodczu, rozebrany w latach 70-tych XX w. Z kaplic ewangelickich zachowała się jedynie kaplica w Modzerowie gm. Włocławek, obecnie kościół filialny rzymskokatolicki.

Zabytki architektury rezydencjalnej

Teren powiatu włocławskiego charakteryzuje się znaczną ilością zachowanych zabytkowych założeń rezydencjonalnych, powstałych przez cały wiek XIX aż do 1939 r. Ich lokalizacje powtarzały najczęściej lokalizacje wcześniejsze, sięgające nawet średniowiecza, zmieniali się natomiast właściciele i często nie była to już szlachta rodowa, lecz wzbogaceni kupcy lub fabrykanci, budujący rezydencje w oddalonych od miast wsiach. Bardzo często największe z tych założeń projektowane były przez znanych architektów i obejmowały nie tylko samą rezydencję, ale i odpowiednio modnie zakomponowany park, folwark z zapleczem przemysłowym (np. gorzelnią, tartakiem lub cegielnią) oraz zaplecze mieszkaniowe dla służby i pracowników folwarku czyli tzw. czworaki.

Największym spośród tego typu założeń jest zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem w Wieńcu powstały na zlecenie najbogatszego polskiego bankiera II połowy XIX wieku - Leopolda Stanisława Kronenberga. Nabył on w 1868 r. od rodziny Międzyńskich park z dworkiem i polecił wybudować pałac oraz przebudować stary dworek na neogotycki pawilon. Pałac został zbudowany po 1890 r. w stylu eklektycznym o charakterze renesansu włoskiego. Jest to budynek murowany, piętrowy, na wysokich piwnicach, założony na rzucie wydłużonego prostokąta z ryzalitami w obu dłuższych elewacjach i kwadratowymi wieżami przy krótszych bokach. Tzw. "stary pałac" czyli dworek, pochodzi z początków XIX w. Był on wielokrotnie przebudowywany i odnawiany, także po 1945 r. Ma charakter neogotycki, jest murowany, piętrowy, wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta z parą

ryzalitów skrajnych oraz częściowo wbudowaną w korpus ośmioboczną wieżę z płaskorzeźbą przedstawiającą popiersie Władysława Łokietka. Dokoła pałacu rozciąga się kilkuhektarowy park, zrekomponowany w 1904 r. wg. projektu Waleriana Kronenberga. Na zachód od parku znajdował się kompleks budynków folwarcznych, natomiast na południe, wzdłuż drogi prowadzącej obok ogrodzenia parku – liczne budynki mieszkalne dla służby, w tym karczma i młyn na Zgłowiączce. W odległości ok. kilometra od założenia znajdowała się duża gorzelnia w Dubielewie wzniesiona w 1877 r. Założenie pozostało własnością rodziny Kronenbegów do 1945 r., kiedy zostało znacjonalizowane. Do dziś zachował się eklektyczny pałac i neogotycki dwór oraz park, natomiast folwark i dworska zabudowa mieszkalna zachowane są jedynie w części i znacznie przebudowane, co nastąpiło na skutek nieprzemyślanych działań ukierunkowanych na sprywatyzowanie i sprzedaż poszczególnych budynków. Obecnie zabytkowy zespół przygotowany jest do kompleksowego remontu, ukierunkowanego na adaptację dla celów popularyzacji kultury.

Innym reprezentatywnym obiektem architektury rezydencjonalnej jest zespół pałacowo - parkowy w Brzeziu. Założenie to powstało na zlecenie Leopolda Kronenberga i składa się z pałacu otoczonego parkiem, dwóch oficyn: „Wilsonówki” i starego dworku oraz budynku bramnego tzw. kordegardy. Zabudowania folwarczne zlokalizowane były na zachód od parku - była tam stajnia z wozownią, garaże, tartak, budynki magazynowe i inwentarskie, a także budynki mieszkalne przeznaczone dla pracowników majątku. W pewnym oddaleniu od folwarku zlokalizowana była duża gorzelnia z zabudowaniami mieszkalnymi dla pracowników. Wszystkie części majątku połączone były dobrze utrzymanymi drogami obsadzonymi alejami drzew (zachowanymi do dziś). Osobną drogą obsadzoną również drzewami połączono majątki w Brzeziu i w Wieńcu, należące do tej samej rodziny. Na terenie posiadłości istniał też pełnowymiarowy tor wyścigowy dla koni.

Pałac w Brzeziu został wzniesiony dla Leopolda Kronenberga w 1873 r. w stylu renesansu francuskiego, według projektu warszawskiego architekta Artura Goebła. Jest budynkiem piętrowym o urozmaiconej bryle z czterokondygnacyjną wieżą. Elewacje wykończone są czerwoną cegłą elewacyjną z kontrastującymi, tynkowanymi na biało boniowanymi narożnikami i gzymsami. W pałacu po wojnie umiejscowiono szkołę, w latach 70-tych rozpoczęto przygotowania do adaptacji na ośrodek szkoleniowy KW PZPR, po 1990 r. umieszczono w nim dom dziecka, a potem pogotowie opiekuńcze. Od 2017 r. zespół nie był już użytkowany. W późniejszym czasie został sprzedany.

Bogatszą historię posiada zespół pałacowo-parkowy w Lubrańcu. Pałac zbudowany został prawdopodobnie w 1827 r. według projektu architekta Hilarego Szpilowskiego dla Augustyna Józefa Ludwika Słubickiego, oficera napoleońskiego, marszałka pospolitego ruszenia departamentu bydgoskiego Księstwa Warszawskiego. Wzniesiono go na fundamentach wcześniejszego założenia pochodzącego z początku XVI w. Położony jest skłonie pagórka, z widokiem na znajdujące się od południa rozlewiska rzeki Zgłowiączki. Przy podjeździe do pałacu, po jego północno-zachodniej stronie, znajduje się zespół oficyn i budynków gospodarczych. Pałac prezentuje czyste stylistycznie rozwiązanie klasycystyczne z kolumnowym portykiem na osi frontu i ryzalitami skrajnymi od strony ogrodu połączonymi tarasem i balkonem na piętrze. Jest dwukondygnacyjny, posadowiony na wysokich piwnicach, kryty wysokim dachem wielospadowym. Blisko 10-hektarowy park krajobrazowy rozciąga się wzdłuż Zgłowiączki w kierunku na zachód i na południe. Majątek pozostawał w posiadaniu rodziny Słubickich do 1906 r., potem pozostawał własnością Grodzickich, zaś po 1945 r. majątek został upaństwowiony, a w pałacu ulokowano szkołę. W 2008 r. park z pałacem i oficyną został sprzedany osobie prywatnej. W pierwszym etapie przeprowadzono kompleksowy remont dachu pałacu, do chwili obecnej nie podjęto dalszych prac remontowych.

Reprezentacyjne rozwiązanie przestrzenno-architektoniczne posiada także zespół pałacowo-parkowy w Falborzu. W połowie XIX w. dobra zakupione zostały przez rodzinę Krzymuskich. Pierwotny dwór wzniesiono po 1867 r. dla Marcina Krzymuskiego, przebudowano go i rozbudowano w latach 1912-1914 dla Henryka Krzymuskiego. Pałac jest budowlą dwukondygnacyjną, o prostych formach, z majestatycznym, klasycystycznym portykiem w wielkim porządku przesuniętym z osi w elewacji frontowej. Po lewo od portyku znajdowała się obszerna absyda pełniąca funkcję sali balowej, która została rozebrana pod koniec lat 80-tych XX w. Zespół był własnością Krzymuskich do czasu reformy rolnej, potem przeznaczono go na mieszkania. Po 2010 r. pałac i park zostały zakupione przez osobę prywatną – wykonano szereg prac porządkowych w parku, zbudowano ogrodzenie i wyremontowano elewacje pałacu.

Bogatą historię posiada zespół pałacowo-parkowy w Więslawicach. Wieś od XVII w. była w posiadaniu rodziny Kretkowskich. W XIX w. stanowiła ośrodek dużego klucza majątków należących do tej rodziny. Eklektyczny pałac wzniesiony został w latach 1880-90 wg. projektu Jana Heuricha (starszego) dla Bronisława Kretkowskiego z wykorzystaniem piwnic dworu wcześniejszego, pochodzącego prawdopodobnie z XVI w., przebudowanego

ok. 1910 r. według projektu Czesława Przybylskiego. Pałac uzyskał w tym czasie dekoracje malarskie w sieni i sali na parterze, wykonane przez Henryka Stażewskiego i Zofię Wichman. Rodzina Kretkowskich z Więśławic utrwaliła się w historii Kujaw wschodnich jako patrioci, społecznicy, wzorowi rolnicy, twórcy szkolnictwa rolniczego w regionie, filantropi, kolekcjonerzy i mecenas sztuki. W latach międzywojennych właścicielem pałacu był Stefan Zygmunt Kretkowski. Jego gośćmi byli artyści tej klasy, co pisarz Piotr Choynowski, czy malarze Ferdynand Ruszyc i Henryk Stażewski. Po 1945 r. majątek został upaństwowiony, użytkowany przez PGR i lokatorów. W latach 80-tych pałac z parkiem nabyły osoby prywatne, które nie poradziły sobie jednak z ciężarem remontu. Nieruchomość kilkakrotnie zmieniała właścicieli, wreszcie ok. 2000 r. podjęto w nim prace remontowe. Aktualnie pałac pozostaje w tzw. stanie surowym – bez sztukaterii zewnętrznych i wewnętrznych które dawniej były jego największą ozdobą. Wyjątkowo obszerny i ładny park krajobrazowy ze stawem zawiera liczne okazy starodrzewu i drzew rzadkich np. tulipanowce. Prawdopodobnie w najbliższym czasie zespół znów zmieni właściciela.

W gorszym stanie znajduje się zespół pałacowo-parkowy w Osieczu Wielkim. W początku XIX w. wieś i sąsiadujące z nią folwarki i młyn były w posiadaniu rodziny Bnińskich. Prawdopodobnie dla tej rodziny w połowie XIX w. wzniesiono obecnie istniejący pałac. W początku XX w. majątek kupiła rodzina Platerów, która w okresie do 1939 r. pałac wielokrotnie przebudowywała i rozbudowywała. Pałac jest budowlą o formach późnoklasycystycznych, piętrową, z portykiem na osi frontu i dwiema parterowymi przybudówkami przy krótszych bokach oraz piętrowym ryzalitem przy elewacji tylnej. Budynek otacza park krajobrazowy o powierzchni około 6 hektarów, z cennym starodrzewem i stawem usytuowanym w północnej części założenia. Na stawie znajduje się owalny półwysep na którym zlokalizowane jest wczesnośredniowieczne grodzisko. W parku usytuowano pawilon ogrodowy w typie oranżerii – parterowy z częścią piętrową i czterokondygnacyjną wieżą. W 1945 r. majątek znacjonalizowano. Pałac przeszedł remont w latach 60-tych dla potrzeb Nadleśnictwa. W latach 90-tych XX w. przeznaczono go wyłącznie na cele mieszkaniowe socjalne. Obecnie zarówno pałac, jak i pozostałe budynki wchodzące dawniej w kompleks zabudowy folwarcznej są zniszczone i systematycznie dewastowane. W tym przypadku wskazane jest pilne podjęcie zdecydowanych działań dla uratowania tego zabytku.

Zupełnie odmienne formy architektoniczne prezentują dwa inne zabytkowe zespoły: w Smółsku i w Popowiczkach, oddalone od siebie zaledwie o niecały kilometr. Dwór w Smółsku, wzniesiony na początku XIX w. przez Mielęckich został odnowiony po pożarze pod koniec XIX w. i jest budowlą klasycystyczną w stylu willi palladiańskiej. Dwór usytuowany jest na pagórku nad stawem, posiada zwartą bryłę, jest murowany, piętrowy, z niższą drugą kondygnacją, posadowiony na wysokich piwnicach. Wzniesiony został na rzucie kwadratu z półkolistym ryzalitem od strony parku. Z kolei pałacyk w Popowiczkach został zbudowany ok 1880 r. w stylu eklektycznym z przewagą cech klasycystycznych. Murowany, częściowo piętrowy, częściowo parterowy na wysokich suterrenach. Wzniesiony na rzucie nieregularnym, z licznymi ryzalitami i wieżami w narożniku korpusu piętrowego oraz w narożniku przy części parterowej. Obydwa budynki otoczone są parkami krajobrazowymi ze stawami i licznymi okazami starodrzewu. Założenia stanowią obecnie własności prywatne i utrzymywane są wzorowo.

Najpopularniejszym rozwiązaniem zachowanego do dziś budynku rezydencjalnego jest niewielki dwór parterowy lub piętrowy, w stylu eklektycznym, często z kolumnowym, klasycystycznym portykiem, otoczony parkiem, z kolistym podjazdem od frontu. Ten typ założenia prezentują:

- **Zespół dworsko – parkowy w Baruchowie**, powstały pod koniec XIX w. z piękną, podwójną aleją prowadzącą od głównej drogi do dworu, obecnie siedziba Urzędu Gminy w Baruchowie.
- **Zespół dworsko – parkowy w Choceniu**, powstały w końcu XIX w., dawniej przychodnia lekarska, obecnie własność prywatna, nieużytkowana.
- **Zespół dworsko-parkowy w Sulkowie** z dworem wzniesionym w 1890 r., o wyjątkowo pięknym rozwiązaniu wnętrza, obecnie własność prywatna, nieużytkowana.
- **Zespół dworsko-parkowy w Żydowie**, z końca XIX w., odremontowany z uporządkowanym parkiem, obecnie własność prywatna.

- **Zespół dworsko-parkowy w Mchówku**, z dworem z II poł. XIX w., rozbudowanym w latach 30 XX wieku, do roku 2005 mieściła się w nim szkoła, obecnie przeznaczony dla lokatorów socjalnych – powoli niszczeje.

- **Zespół dworsko-parkowy w Chodczku**, z dworem wzniesionym w 1904 r. i parkiem krajobrazowym zaprojektowanym w 1906 r. przez Stefana Celichowskiego.

- **Zespół dworsko-parkowy w Lubieniu Kujawskim**, z dworem częściowo drewnianym, otynkowanym, wzniesionym na przełomie XVIII/XIX w., rozbudowanym w poł. XIX i w XX w. o skrzydła boczne oraz o nowe skrzydło w latach 90-tych XX w., przez lata był siedzibą Domu Dziecka.

- **Zespół dworsko-parkowy w Kłóbce** – dwór wzniesiony w połowie XIX w. dla rodziny Orpiszewskich, klasycyzujący, murowano-drewniany, usytuowany w rozległym parku rozplanowanym na pagórkach nad Lubienką. Po wojnie majątek został znacjonalizowany, a w dworze umieszczono szkołę. Pozostawał bez użytkowania od lat 90-tych do 2010 r., kiedy został zakupiony ze środków samorządu województwa od spadkobierców rodziny Orpiszewskich dla potrzeb Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku. Obecnie budynek jest odremontowany i stanowi ekspozycję wnętrz siedzib ziemiańskich z okresu międzywojennego, uporządkowano również park, a całość założenia włączono do sąsiadującego Kujawsko-Dobrzyńskiego Parku Etnograficznego w Kłóbce.

- **Zespół dworsko-parkowy w Kamiennej** - dwór wzniesiony w I poł. XIX w. dla rodziny Kretkowskich, przebudowany w 1851 r., klasycystyczny, rozbudowany w pocz. XX w. Po wojnie majątek znacjonalizowano i utworzono tu PGR. Obecnie część budynku użytkowana na biuro Ośrodka Hodowli Zwierząt Zarodowych w Chodczku – budynek wymaga remontu, obszerny i ogrodzony park krajobrazowy wymaga uporządkowania i zagospodarowania.

- **Zespół dworsko-parkowy w Kazaniu**, dwór wzniesiony po 1918 r. dla Filipa Grodzickiego, przebudowany w 1928 r. i remontowany w 1938 r., zakupiony w latach 90-tych XX w. jako składnik dużego obszaru gruntów rolnych przez osobę prywatną, pozostawiony bez podjęcia jakichkolwiek prac remontowych.

- **Zespół dworsko-parkowy w Ossowie**, dwór wzniesiony w końcu XVIII w., rozbudowany w 2. poł. XIX oraz na pocz. XX w. W latach 90-tych uległa zniszczeniu środkowa część budynku. Obecnie budynek użytkowany na cele mieszkalne dla potrzeb Gminy Lubraniec i przygotowywany do remontu oraz odbudowy części rozebranej. W otoczeniu znajduje się park krajobrazowy nad płynącą wąwozem rzeką.

Na terenie powiatu włocławskiego pozostaje jeszcze znaczna grupa zespołów dworsko-parkowych o walorach zabytkowych, lecz znacznie zniszczonych poprzez przebudowy, zmiany kompozycyjne parku lub wprowadzenie nowej zabudowy na teren parku. Z pośród obiektów tego rodzaju wymienić można:

- **Dwór w Kruszynku** wzniesiony w XIX w., pozbawiony parku, bardzo zniszczony, użytkowany na lokale socjalne.

- **Zespół dworsko-parkowy w Izbicy Kujawskiej** z II połowy XIX w. z dworem przebudowanym z utratą cech stylowych.

- **Dwór w Szczkowie wzniesiony w 1929 r.**, pozostający w złym stanie, pozbawiony parku.

- **Zespół dworsko-parkowy w Wietrzychowicach** z k. XIX w., pozostający w złym stanie, ze zniszczonymi, wyjątkowo cennymi budynkami folwarcznymi i ogrodzeniem zbudowanym z głazów pozyskanych ze znajdujących się w sąsiedztwie grobowców megalitycznych.

- **Zespół dworsko-parkowy w Unisławicach**, z odbudowanym w latach 80-tych XX w. dworem i zakomponowanym od nowa parkiem – obecnie własność prywatna, utrzymywana wzorowo.

- **Zespół dworsko-parkowy w Wistce Królewskiej**, z mocno zniszczonym i nieużytkowanym dworem i zniszczonym parkiem, obecnie własność prywatna przygotowywana do remontu.

- **Zespół dworsko-parkowy w Dębicach**, z mocno zniszczonym i w większej części nieużytkowanym dworem oraz zniszczonym parkiem.

- **Zespół dworsko-parkowy w Rzeżewie**, z przebudowanym w latach 90-tych XX w. z utratą cech stylowych dworem i mocno zniszczonym parkiem krajobrazowym, obecnie zagospodarowywanym dla potrzeb DPS.

Zespoły folwarczne

W skład zespołów dworskich oprócz części rezydencjonalnej, czyli dworu z parkiem i stawem, a czasami wyspą, wchodziły obiekty i budynki obsługujące, konieczne do codziennego funkcjonowania. Z tego powodu oprócz parku najczęściej sytuowano także sad i warzywnik, natomiast funkcje inwentarskie i magazynowe pełniły budynki folwarczne, ustawione w czworobok z podwórzem pośrodku. Budynki te miały bardzo różne przeznaczenie – były to stajnie, obory, chlewnie, owczarnie, kurniki, gołębniki, a także stodoły, spichrze zwane czasem lamusami, kuźnie, piwnice, warsztaty czy stolarnie. Odrębną grupę stanowiły budynki mieszkalne – dla zarządcy majątku przeznaczona była rządcówka, pracownicy stali mieszkali w czworakach. Do bezpośredniej codziennej obsługi mieszkańców dworu służyła często oficyna zlokalizowana blisko dworu, w której mieściła się kuchnia i pralnia. Często park dworski i folwark ogrodzone były wspólnym ogrodzeniem, przy czym do obydwu części istniały oddzielne bramy.

Najlepiej zachowanym folwarkiem na omawianym terenie jest obiekt w Wieńcu z budynkami inwentarskimi ustawionymi w czworobok i budynkiem masztalerni z zegarem na wieżyczce, ustawionym najbliżej parku. Założenie to było o wiele większe, lecz uległo zniszczeniu na skutek braku prowadzenia remontów i nieprzemyślanego wyzbywania się budynków folwarcznych oraz budowania nowych budynków na terenie dawnego folwarku. W skład folwarku w Wieńcu oprócz zachowanych budynków: spichlerza, młyna, owczarni, obory, stajni i masztalerni wchodziły jeszcze: drewniana karczma, duża piwnica ziemna tzw. skład, rządcówka i duży budynek mieszkalny dla służby. Budynki mieszkalne znajdowały się przy oddzielnej drodze, prowadzącej ze wsi w kierunku folwarku. Rozbudowana była też infrastruktura drogowa - w kierunku południowym na rzece Zgłowiączce istniał most na kamiennych filarach - prowadziła przez niego droga na łąki i pastwiska, zaś w kierunku północnym powstała sieć bitych traktów obsadzonych drzewami, prowadzących na pola i do sąsiadującego majątku w Brzeziu. Większość z tych budynków

zachowała się, podobnie jak sieć dróg – obecnie zmodernizowanych, przy czym dawny trakt łączący majątki Wieniec i Brzezcie jest drogą wojewódzką. Niestety, nie ma już kamiennego mostu i karczmy, które zostały rozebrane z powodu złego stanu technicznego.

Porównywalnie duży folwark posiadał majątek w Brzeziu – były tam budynki inwentarskie i magazynowe, niestety, obecnie znajdują się one w stanie ruiny. Zachowały się natomiast tartak i budynki mieszkalne urzędników pracujących w majątku, zlokalizowane na zachód od parku. Ponadto do Brzezia należała gorzelnia w Dubielewie, składająca się z budynków przemysłowych i domu zarządcy gorzelnii i kantoru - jednakże, po sprzedaży budynków osobie prywatnej nastąpiła rozbiórka budynków przemysłowych, łącznie z górującym blisko sto lat nad okolicą kominem.

Założenia folwarczne zachowały się najczęściej w tych miejscowościach, w których funkcjonowały PGR-y, bowiem budynki kontynuowały swoją pierwotną funkcję i najczęściej nie były przebudowywane. Z tego powodu folwarczne założenie gospodarcze znaleźć można w dość dobrym stanie w Kamiennej, w Świętosławiu czy Chodczku.

Pośród innych zabytkowych założeń zachowały się jedynie pojedyncze budynki lub niewielka część budynków folwarcznych gospodarczych lub mieszkalnych: w Dąbiu Kujawskim z rozbudowanego zespołu folwarcznego z ogromnymi stodołami istniejącymi jeszcze w latach 80-tych XX w. zachowała się tylko oficyna dworska, pozostająca zresztą w ruinie; w Dębicach wszystkie budynki folwarczne - poza młynem i oficyną mieszkalną – uległy zniszczeniu w latach 90-tych XX w.; w Falborzu i Osieczu Wielkim zachowały się jedynie czworaki; w Szpetalu Górnym zachowana jest jedynie oficyna dworska tzw. lamus wzniesiony w końcu XVIII w., pozostający w złym stanie oraz znacznie przebudowany budynek czworaków; w Lubrańcu zachowały się oficyny dworskie, zaś w Kazaniu prywatny właściciel doprowadził do zniszczenia ogromnej drewnianej stodoły o unikatowej konstrukcji. Pozytywnym przykładem zachowania założeń folwarcznych jest natomiast inicjatywa zakupu spichrza dworskiego w Kłóbce i przywrócenia mu jego pierwotnego rozwiązania architektonicznego.

Zieleń komponowana

Zachowane na terenie powiatu parki należą do zespołów dworskich lub pałacowych i reprezentują styl XIX-wiecznego parku krajobrazowego. Większość z nich jest w złym stanie zachowania z uwagi na utratę części starodrzewia, historycznych zakrzewień oraz zatarcie układu kompozycyjnego. Problemem jest również pozbawienie parków ich pierwotnej funkcji. Całości dopełnia zła polityka własnościowa w stosunku do parków ze strony ich obecnych zarządców. Z kolei założenia parkowe przypałacowe zachowane są w stosunkowo dobrym stanie, ponieważ pozostawały w ręku jednego właściciela:

- **Park pałacowy w Wieńcu**, istniał od I połowy XIX w. Został poszerzony i przeprojektowany w 1904 r. przez Waleriana Kronenberga. Założenie parku ma charakter eklektyczny z zachowanymi fragmentami regularnego rozplanowania połączonego układami swobodnymi. Na osi elewacji ogrodowej pałacu znajduje się wydłużony prostokątny parter pośrodku którego umieszczona została kolistą sadzawka z fontanną. W parku zachowały się urozmaicone okazy starodrzewu, w tym platany.
- **Park pałacowy w Brzeziu**, zaprojektowany w 1889 r. przez Waleriana Kronenberga. Ma on eklektyczny charakter, z elementami układu geometrycznego i fragmentami swobodnej kompozycji krajobrazu, z urozmaiconym drzewostanem.
- **Park dworski w Kamiennej**, w najstarszych częściach został on założony w XVIII w. w typie regularnego ogrodu francuskiego. Po 1810 r. przekształcony i znacznie powiększony w duchu romantycznym. Jedna z kwater zachowała nazwę labiryntu, choć nie przetrwał on, niestety, do czasów współczesnych. Przed frontem dworu znajduje się kolisty podjazd oraz sadzawka. Całość ogrodu jest obwiedziona korytem rzeki, natomiast w północno-zachodniej części parku znajduje się staw z wyspą pośrodku.
- **Park pałacowy w Wiśławicach** o charakterze krajobrazowym, pochodzi z XIX w. Posiada polanę na osi elewacji tylnej pałacu wraz z kępami urozmaiconego drzewostanu: tulipanowców, platanów, daglezi zielonych, modrzewi, świerków i brzoź. W parku znajduje się potok wypływający do stawów położonych na północny – wschód od pałacu.
- **Park pałacowy w Lubrańcu**, pochodzi z I połowy XIX w. i jest słabiej zachowany. Pierwotnie przed frontem pałacu znajdował się kolisty podjazd (obecnie zagajnik świerkowy), natomiast w kierunku południowego zachodu owalna sadzawka. Na wschodzie znajdują się tarasy opadające ku rzece, przecięte na osi ciągiem schodów. Resztki starodrzewu były uzupełniane po II wojnie światowej, lecz w większości niezgodnie z pierwotną kompozycją.

Poza w/w reprezentacyjnymi i rozległymi parkami przy niemal każdym budynku dawnego dworu zachowany jest niewielki park lub jego resztki w postaci alei wjazdowej lub zieleni granicznej. Często, parki te zakładane były na terenie o zróżnicowanej konfiguracji, ze stawami – naturalnymi lub sztucznie utworzonymi, połączonymi w ciągi. Tego rodzaju parki dworskie znajdują się w: Baruchowie, Dąbiu Kujawskim, Choceniu czy Chodczku.

- **Park podworski w Rzeżewie**, wieś ta posiada bogatą historię zapisaną od XIV w. W wieku XVIII własność rodziny Komeckich, w XIX, kolejno: Wilczyckiego, Jabłońskich, rodziny Lüttichau, Radońskich, Błędowskich, Morzyckich, wreszcie Makomskich, którzy zarządzali majątkiem do 1945 r. W 1945 r. dobraprzjęte zostały na Skarb Państwa, od 1950 do 1989 r. w dworze funkcjonowała szkoła, od 1990 r. dwór przeznaczono na siedzibę Domu Pomocy Społecznej. Zespół w obecnym rozplanowaniu powstał prawdopodobnie w latach 20-tych XX w. i zajmował obszar rozległego czworoboku. W okresie funkcjonowania szkoły teren założenia ograniczony został do parku z dworem. Dwór przebudowany w latach 60-tych i 90-tych z całkowitą utratą cech stylowych. Park z zachowanym owalnym (dawniej kolistym) podjazdem przed dworem i dość licznymi okazami starodrzewu, częściowo przekomponowany i zniszczony przez nieprzemyślaną wycinkę w latach 90-tych XX w. W roku 2019 przeprowadzono prace rewitalizacyjne parku.

Inaczej przedstawia się los parków, w których dwór przeznaczony został na mieszkania: lokatorskie czy socjalne. W tych przypadkach teren parku traktowany jest zazwyczaj przez lokatorów przedmiotowo – jako źródło darmowego drewna na opał. Brak pielęgnacji drzewostanu, nowych nasadzeń i samowolne wycinanie drzew przez obecnych lokatorów dawnych dworów doprowadziło do stopniowego zniszczenia walorów kompozycyjnych i przyrodniczych parków, czego przykładem są parki w: Dębicach, Mchówku, Kuczynie, Kłobii, Olganowie, Wistce Królewskiej czy Wistce Szlacheckiej.

Wspomnieć można o jeszcze innym rodzaju zieleni komponowanej - alejach przydrożnych z nasadzeniami z początku XX w. Zachowało się ich już bardzo mało, ponieważ aktualne założenia remontu dróg przewidują wycinkę wszystkich drzew, które znajdują się w stale poszerzającej się szerokości pasa drogowego. W związku z tym ochronie podlegać winny te aleje, gdzie zachowały się historyczne zadrzewienia, tj. m.in. aleje łączące Wieniec z Brzeziem i Brzezie z Dubielewem.

Obiekty użyteczności publicznej

Na terenie powiatu zachowało się bardzo mało obiektów budowanych dla celów społecznych bądź administracyjnych. Najstarsze z nich to:

- **Pozostałości Zamku Książęcego w Brześciu Kujawskim**, pochodzące z poł. XIV w., zachowane w partii piwnic obecnego budynku. W 1800 r. zamek został rozebrany przez Niemców, którzy na fragmentach jego fundamentów zbudowali więzienie funkcjonujące do I Wojny Światowej. Po 1918 roku budynek przebudowano w stylu późnoklasycystycznym na cele szkolne. Od lat 80-tych w budynku mieściła się poczta, potem mieszkania, obecnie jest wystawiony na sprzedaż.
- **Ratusz w Brześciu Kujawskim** wzniesiony w 1824 r. według projektu Henryka Marconiego, usytuowany w zachodniej pierzei rynku, klasycystyczny, piętrowy z wieżą, z kolumnowym portykiem od frontu.
- **Zespoły szkół powszechnych wznoszone w latach 20-tych XX w.**, składające się z budynku szkoły, domu nauczyciela, budynku gospodarczego i budynku ubikacji – zachowane m.in. w Dąbiu Kujawskim (przebudowany na hotel z restauracją), Zgłowiączce, Smólniku.
- **Dworce kolejowe usytuowane przy kolei szerokotorowej**, zachowane w Warząchewce i Kaliskiej oraz stacje wąskotorówki zachowane w Boniewie, Jerzmanowie, Otmianowie czy Izbicy Kujawskiej.

Cmentarze

Zabytkowe cmentarze, lub chociażby tzw. stare części na obecnie funkcjonujących cmentarzach rzymskokatolickich, są powszechne na terenie powiatu i funkcjonują przy każdej ze starych parafii. Najstarsze znajdujące się na nich nagrobki powstały ok. połowy XIX w., wiele z nich posiada wyjątkowo wysokie walory artystyczne, przy czym najczęściej pozostaje w złym stanie, a z racji zlokalizowania w najbardziej prestiżowych częściach cmentarza – jest niszczone aby uzyskać miejsce przeznaczone pod nowy pochówek i nagrobek. Duże znaczenie ma tu świadomość historii gospodarza cmentarza i wola przeciwdziałania takim zamiarom. Bardzo często na cmentarzu parafialnym poczesne miejsce zajmuje kaplica grobowa rodziny ziemiańskiej z pobliskiego majątku, obecnie użytkowana jako kaplica cmentarna. Z pośród reprezentatywnych obiektów należy wymienić:

- **Założenie cmentarne w Chodczu**, powstało ono na przełomie XVIII i XIX w. Przy bramie na cmentarz znajduje się zespół budynków cmentarnych: kaplica pw. Św. Jakuba, kolumbarium i szpital dla ubogich. Cmentarz zaplanowano na układzie regularnym, szachownicowym, z główną aleją w osi kaplicy św. Jakuba. Na cmentarzu znajdują się liczne nagrobki XIX-wieczne o wysokich wartościach historycznych i artystycznych,

- **Cmentarz parafialny w Lubrańcu**, powstały ok. poł. XIX w. z kaplicą cmentarną pw. Św. Anny wzniesioną w 1834, neogotycką, na cmentarzu zabytkowe nagrobki klasycystyczne pochodzące z ok. połowy XIX w.

- **Cmentarz parafialny w Kowalu z kaplicą grobową rodziny Kretkowskich**, wzniesioną w 1857 r. i licznymi nagrobkami pochodzącymi z XIX w.;

Poza powyższymi cmentarzami na terenie powiatu włocławskiego znajdują się historyczne cmentarze parafialne rzymskokatolickie: w Wieńcu, w Kłotnie, w Chełmicy Dużej, w Lubaniu, w Kruszynie, w Grabkowie, w Boniewie, w Kłobii, w Zgłowiączce, w Błennej, w Izbicy Kujawskiej, w Lubieniu Kujawskim, w Dąbiu Kujawskim, w Modzerowie, w Kłóbce i w Brześciu Kujawskim. Na każdym z nich znajduje się co najmniej kilkanaście nagrobków historycznych o wartościach zabytkowych, które bezwzględnie winny być zachowane i poddane podstawowym pracom naprawczym umożliwiającym ich jak najdłuższe przetrwanie.

Cmentarze ewangelickie na obszarze powiatu zachowały się w bardzo złym stanie i szczątkowo – ze zniszczonymi nagrobkami, zarośnięte samosiewkami. Powstawały one w miejscach, gdzie znajdowała się ludność osiedleńcza pochodzenia niemieckiego lub tzw. „olendrzy”, którzy napłynęli do Polski w XVII w. Najczęściej są one zlokalizowane poza terenem zabudowanym, na skraju wsi. Znajdują się one w: Izbicy Kujawskiej, Mieczysławowie, Tymieniu, Bagnie, Golskich Holendrach, Kanibrodzie, Józefach, Psarach, Przysypce, Leonowie, Ładnem, Lubrańcu, Dębniakach, Rakutowie, Siarczycach.

Z kolei cmentarze żydowskie nie zachowały się – znana jest lokalizacja tych cmentarzy w Lubrańcu, Izbicy Kujawskiej, Brześciu Kujawskim i Kowalu, nie są one jednak w żaden sposób czytelne w terenie.

Zabytki techniki

XIX wiek przyniósł rozwój przemysłu i transportu, co miało odzwierciedlenie również na terenie Kujaw. Wprowadzenie nowych technologii, a przede wszystkim produkcja masowa wypierała drobne rzemiosło, w tym niewielkie zakłady produkcyjne. Mimo to niektóre z nich, przede wszystkim młyny i wiatraki, nadal działały na potrzeby lokalnej społeczności. Część z nich przetrwała z produkcją do lat 50-tych lub 60-tych XX w., potem przez lata stały nieużytkowane, a wreszcie w latach 80-tych ponownie wróciły do pracy jako małe elektrownie, po zamontowaniu w nich turbin i generatorów.

Na terenie powiatu włocławskiego zachował się już tylko jeden wiatrak – w Chodczu. Jest to wiatrak typu koźlak o charakterystycznej, prostej konstrukcji. "Kozioł" stanowił specjalną podstawę, podtrzymującą słup stanowiący pionową oś wokół której obracano całą konstrukcję wiatraka wraz z mechanizmem, tak aby jego śmigła, zwane też skrzydłami, mogły przyjąć odpowiednie położenie w stosunku do napędzającego je wiatru. Wiatrak ten pozbawiony jest już całego wyposażenia do mielenia zboża.

Spośród dawnych młynów wodnych wymienić należy: drewniany młyn w Ossowie (obecnie mała elektrownia), murowane młyny w Józefowie-Potoku (magazyn), Rudzie Lubienieckiej, Nowym Młynie (zniszczony pożarem) i Borzymowicach (zrujnowany).

Młyny miejskie najczęściej nie są użytkowane i popadają w stopniową ruinę. Nadal jednak są zachowane młyny w Kowalu, Czerniewicach, Izbicy Kujawskiej, Chodczu, Lubieniu Kujawskim czy Kruszyńcu.

Zwiększona pod koniec XIX w. produkcja wymogła powstanie nowych dróg transportu, jakimi były koleje, przy czym do transportu lokalnego służyła kolejka wąskotorowa. Sieć kolejek wąskotorowych pokryła cały teren i umożliwiała łatwą komunikację pomiędzy małymi miejscowościami a dużymi ośrodkami. W dużej mierze powstała ona jednak na potrzeby obsługi cukrowni w Brześciu Kujawskim i Chełmicy Dużej. Linie kolejki wąskotorowej na potrzeby cukrowni w Brześciu Kujawskim na odcinku Włocławek - Brześć Kujawski zbudowano w 1908 r., przedłużając ją w 1910 r. na trasie Smólsk - Boniewo. W II Rzeczypospolitej cukrownie wyłączone z linii wąskotorowych, a tzw. Kujawskie Koleje Wąskotorowe stały się częścią Warszawskiej Dyrekcji Kolei Państwowych. W szczytowym okresie w roku 1938 dziennie odprawiano i przyjmowano 18 pociągów

pasażerskich: do Brześcia Kujawskiego jeździło 11 par, do Sompolna dwie pary, zaś do Koła, Izbicy Kujawskiej, Dobrego i do Lubrańca - po jednej parze. Po II wojnie światowej kolej zaczęła podupadać. Stopniowo zmniejszano ilość kursów i likwidowano kolejne trasy na rzecz transportu samochodowego. Ostatecznie kolej została zlikwidowana w kwietniu 1978 r. Dziś pozostałości linii wąskotorowej znajdują się w złym stanie. Poza linią kolejową zachowała się część infrastruktury kolejowej - chociażby zabytkowe dworce. Należy nadmienić, że funkcjonująca kolejka wąskotorowa byłaby wielką atrakcją regionu, a pomysły reaktywacji linii tego typu wdraża się z sukcesami w całej Polsce.

Trzeba również pamiętać o zabytkowych fabrykach znajdujących się na terenie regionu, a świadczących o jego gwałtownym rozwoju gospodarczym i względnym bogactwie na przełomie XIX i XX wieku. Do dziś pozostały jedynie nikłe szczątki zabudowy fabrycznej zespołów cukrowni w Chełmicy Dużej i Brześciu Kujawskim oraz pozostałości krochmalni i roszarni lnu w Choceniu. Suszarnia cykorii w Brześciu Kujawskim została przebudowana i chociaż budynek zachował się do dziś, to nie stanowi już zabytku. Dawne budynki przemysłowe, za wyjątkiem cukrowni w Brześciu Kujawskim, stanowiącej własność Skarbu Państwa, są własnością prywatną. Wskazane jest dążenie do adaptacji i zachowania przynajmniej części obiektów reprezentatywnych dla historii tych fabryk oraz całego regionu.

Układy przestrzenne

Na terenie średniowiecznych Kujaw powstawały wsie i miasta lokowane na prawie niemieckim, co łączyło się z wprowadzeniem nowego układu pól i regularnej zabudowy. Regułą było, że centrum miasta stanowił kwadratowy lub prostokątny rynek, na środku którego lub w jednej z jego pierzei stał ratusz. Blisko rynku, często w narożniku znajdował się kościół parafialny. Ulice miały przebieg regularny i krzyżowały się pod kątem prostym. Zabudowa powinna być zlokalizowana w jednej linii w stosunku do ulicy (tzw. linia zabudowy), na frontach działek znajdowały się budynki mieszkalne, często z pomieszczeniem handlowym na parterze, na tyłach działek – zabudowa gospodarcza. Wszystkie miasta założone w tym czasie na terenie, jaki obecnie zajmuje Powiat Włocławski, zachowały swoją najstarszą część średniowiecznego układu przestrzenno-urbanistycznego, z mniejszymi lub większymi zmianami, ale z zachowaną zasadą rozplanowania. Układy te były „poprawiane” w połowie XIX w. poprzez tzw. regulację, kiedy nakazano utrzymać

jednolitą szerokość ulic, budować domy przy ulicach w jednej linii i zakazano budowy w miastach budynków drewnianych krytych strzechą.

Spośród miast powstałych w średniowieczu wymienić należy:

- Brześć Kujawski, miasto królewskie lokowane w 1250 r;
- Kował, lokowany w końcu XIII w.;
- Izbicę Kujawską, lokowaną w 1394 r.;
- Chodecz, który prawa miejskie nabył w 1442 r.;
- Lubień Kujawski, który prawa miejskie nabył przed 1489 r.;
- Lubraniec, który prawa miejskie nabył w 1509 r.

Z wymienionych powyżej miast tylko średniowieczna część Brześcia Kujawskiego jest objęta ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Dodać należy, że Brześć Kujawski, jako jedyne miasto na tym terenie otoczony był murami miejskimi i fosą, z których część południowo- zachodnia zachowała się do dzisiaj. W wypadku tego miasta ważna jest również ochrona jego ekspozycji w terenie, bowiem widok miasta z charakterystycznymi dachami dwóch kościołów i budynkiem dawnego zamku nie uległ zmianie od XVII w. Układy urbanistyczne pozostałych miast znajdujących się na terenie powiatu włocławskiego są ujęte w ewidencji zabytków.

Na terenie tym istnieją również wsie o średniowiecznej proveniencji. Mają one zazwyczaj rozplanowanie tzw. „ulicówki” tj. wsi, gdzie luźna zabudowa zlokalizowana była wzdłuż głównej drogi. Obecna zabudowa tych wsi pochodzi najwcześniej z 2 poł. XIX w., tym niemniej ich podstawowy układ zachował się bez zmian.

Wśród wsi o tego rodzaju układzie ruralistycznym, wymienić można:

- **Lubanie**, wspominane w kronikach w poł. XIII w., posiadające w XIV w. parafię i kościół.
- **Kruszyn**, wzmiankowany w poł. XIII w., w połowie XIV w. posiadający własny kościół parafialny.
- **Zgłowiączka**, jedna ze starszych wsi na obszarze Kujaw, wzmiankowana w 1155 r. i kilkakrotnie w XIII w., ważny ośrodek gospodarczy z uwagi na eksploatowaną tu w średniowieczu kopalnię soli i na istniejący w związku z nią targ; posiadała też własną parafię.

- **Kłóbka**, gdzie pierwszy kościół p.w. św. Prokopa powstał – wg tradycji – w połowie XII w., wiadomo również, że przed rokiem 1448 rokiem istniała fortalicja w formie „dworu na kopcu za przekopem”, która funkcjonowała do połowy XVII stulecia; w końcu XVII w. na wschód od kopca, na sąsiadującym wzniesieniu został wybudowany nowy dwór, od średniowiecza poniżej dworu na spiętrzeniu rzeczki Lubieńki pracował młyn wodny; ukształtowany historycznie układ przestrzenny z kościołem, grodziskiem i założeniem dworskim (także folwarcznym i parkowym) położonymi na sąsiadujących ze sobą wzniesieniach oraz ulokowanym poniżej młynem wodnym zachował się do czasów współczesnych.
- **Chocień**, wzmiankowany w 1444 r., który uległ jednak znacznym przekształceniom na skutek XIX – wiecznej industrializacji.

Poza w/w układami przestrzennymi urbanistycznymi (miejskimi) lub ruralistycznymi (wiejskimi) wspomnieć należy o zupełnie innym przykładzie układu przestrzennego zabudowy, którą stanowi zabudowa cukrowni w Brześciu Kujawskim. Cukrownia w Brześciu Kujawskim była największą fabryką w regionie, która prowadziła swoją działalność przez 114 lat – od 1894 do 2008 roku. brzeska cukrownia mimo zniszczeń przetrwała dwie wojny światowe, podczas których cały czas funkcjonowała. Po wojnie była rozbudowywana i modernizowana. Obecnie zachowała się jej niewielka część. Ze starszych obiektów został tylko symbol fabryki – komin, pałacyk dyrektora, biurowiec i w większości zrujnowane domy mieszkalne byłych pracowników cukrowni. Zespół zabudowy Cukrowni obejmował: budynki produkcyjne, pałacyk zarządu cukrowni, budynek szkoły powszechnej, przychodnię lekarską i budynki mieszkalne pracowników. Do cukrowni doprowadzona była linia kolejki wąskotorowej towarowo-pasażerska. Wszystkie budynki były uporządkowane kompozycyjnie i zlokalizowane wzdłuż jednej ulicy. Współcześnie cukrownia już nie pracuje, w najlepszym stanie znajduje się pałacyk zarządu, gdzie mieści się prywatny DPS, pozostałe budynki popadają w zaniechanie i „obrastają” w przypadkowo zlokalizowane budynki gospodarcze i garaże.

Zabytki militarne

Na terenie powiatu włocławskiego znajduje się szereg umocnień militarnych, zbudowanych przez wojska niemieckie w celu obrony przed nacierającą Armią Czerwoną. System umocnień został zaprojektowany i zbudowany w związku z ogłoszeniem Włocławka „twierdzą” (Festung Leslau). Schemat instalacji militarnych zakładał budowę podwójnego

rowu przeciwczołgowego oraz okopów dla piechoty w dwóch liniach z zasiekami, za którymi wzniesione zostały pozycje strzeleckie dla armii. Do roku 1945 zakończono roboty ziemne oraz większość schronów i pozycji strzeleckich; wybudowano także umocnienia Włocławka i Płocka, jednakże cały system był daleki od ukończenia. Podstawowym schronem bojowym budowanym w ramach systemu Festung Leslau był Ringstand 58c, zwany potocznie „tobrukiem”. Jego powszechność wynikała z łatwości i szybkości jego wykonania. Poza miastem Włocławek, znaleźć można także schrony Regelbau 668, pozostałości okopów i rowów przeciwczołgowych.

Większość z wyżej wymienionych obiektów jest całkowicie niewykorzystana i popada w ruinę. Znaczna część z nich została zdewastowana, a te które pozostały, są często wypełnione odpadami komunalnymi. Ponieważ umocnienia twierdzy Włocławek nie zostały dokładnie zinwentaryzowane po II Wojnie Światowej, a cała dokumentacja wojsk niemieckich dotycząca tego systemu obronnego została zniszczona, nie jest znana całkowita liczba i lokacja tych obiektów. Warto także zauważyć, że umocnienia te nie są wpisane do rejestru ani do ewidencji zabytków, wobec czego nie są chronione prawnie.

W celu zachowania tych obiektów, jako istotnego elementu historii regionu, należy jak najszybciej podjąć prace inwentaryzacyjne poprzez zewidencjonowanie systemu umocnień, ustalenia liczby i lokalizacji obiektów. Aby zrealizować ten cel, władze samorządowe mogą nawiązać współpracę z prywatnymi organizacjami, zajmującymi się zachowaniem zabytków militarnych. Wskazane jest również rozważenie zabezpieczenia i częściowej restauracji obiektów. Utworzenie szlaku turystycznego Twierdzy Włocławek, istotnie przyczyniłoby się do zwiększenia atrakcyjności turystycznej gmin znajdujących się na terenie Powiatu.

Warto nadmienić, iż turystyka związana z historią wojskowości jest w Polsce coraz popularniejsza. Wiele samorządów eksponuje pozostałości obiektów militarnych w swojej ofercie turystycznej, przy czym część z nich czyni z nich główną atrakcję i dźwignię rozwoju gospodarczego.

Zabytki ruchome

Zgodnie z art. 3 pkt. 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...], zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących

dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki nieruchome na terenie powiatu włocławskiego występują przede wszystkim jako wyposażenie świątyń katolickich. Drugą dużą grupę zabytków ruchomych stanowią zbiory muzealne. Zabytki ruchome należą też do prywatnych właścicieli (np. zabytkowe auta) bądź są elementem prywatnych kolekcji.

Pełen rejestr zabytków ruchomych znajdujących się na terenie powiatu włocławskiego jest dostępny w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Toruniu, Delegaturze we Włocławku.

Dziedzictwo niematerialne

Definicja dziedzictwa niematerialnego została określona w Konwencji UNESCO w Paryżu w 2003 r., której zapisy Polska ratyfikowała w 2011 r. Określono, że są to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest ono przekazywane z pokolenia na pokolenie, odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości.

Tym samym dziedzictwo niematerialne obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- sztuki widowiskowe (spektakle, widowiska),
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedzę o przyrodzie i wszechświecie,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Na terenie powiatu włocławskiego znajduje się Kujawsko - Dobrzyński Park Etnograficzny w Kłóbce. Położony jest nad rzeczką Lubieńką, w sąsiedztwie założenia parkowo – dworskiego, należącego niegdyś do rodu Orpiszewskich, który w chwili obecnej

poddany został kompleksowym pracom remontowym i jest włączony do programu skansenu. Jego celem jest ukazanie wyglądu tradycyjnej drewnianej zabudowy kujawskich wsi, tradycyjnych przedmiotów i narzędzi związanych z życiem i pracą mieszkańców regionu od końca XIX wieku do lat 30. XX wieku. W parku etnograficznym kultywowane są również tradycyjne zawody, takie jak kowalstwo, garncarstwo czy wikliniarstwo. Za jego pomocą zachowywane jest również niematerialne dziedzictwo w postaci tradycyjnych strojów kujawskich czy pieśni ludowych.

Na obszarze parku znajduje się 17 obiektów z końca XVIII, z XIX i początku XX wieku, w większości przeniesionych z różnych wsi Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. W parku odtwarzane są głównie zagrody wiejskie i budynki z nimi związane: chałupy, stodoły, chlewiki, obórki, stajnie, spichlerze. Zrekonstruowana jest również kuźnia i garncarnia, jako przykłady zakładów rzemieślniczych. Przeniesiono również obiekty przemysłu wiejskiego - drewniany wiatrak typu "koźlak" oraz użyteczności publicznej: remizę, karczmę, a także budynek szkoły, w którym mieści się sala lekcyjna, kancelaria i mieszkanie nauczycielki.

W trakcie sezonu kilka razy w roku w parku etnograficznym organizowane są otwarte festyny z cyklu „Z życia dawnej wsi”. W ramach cyklu ukazywana jest praca rzemieślnicza w warsztatach znajdujących się na terenie parku. Pokazuje się również przykłady zajęć domowych: wyrób masła, tłoczenie oleju, pranie w baliach etc. Prezentowane są pieśni ludowe oraz obrzędy właściwe dla regionu Kujaw.

Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu

Najcenniejszymi zabytkami na terenie powiatu, reprezentacyjnymi w skali światowej są **grobowce megalityczne w Sarnowie, Wietrzychowicach i Gaju.**

Poza nimi wyjątkowo wysokie wartości architektoniczne i historyczne prezentują obiekty:

- **Zespół pałacowo-parkowy w Wieńcu** stanowiący własność Województwa Kujawsko-Pomorskiego.
- **Zespół pałacowo-parkowy w Brzeziu** stanowiący własność prywatną.
- **Zespół pałacowo-parkowy w Lubrańcu** stanowiący własność prywatną.
- **Bożnica w Lubrańcu** stanowiąca własność gminy Lubraniec, w której przeprowadzono gruntowny remont i adaptację na ośrodek kultury.

Zespół pałacowo-parkowy w Brzeziu

Rezydencja w Brzeziu powstała w 1873 r. według projektu pracującego dla rodziny Kronenbergów Artura Goebela. Natomiast założenie parkowe zostało zaprojektowane przez samego Waleriana Kronenberga w roku 1889. Wtedy także powstała droga łącząca Brzezie z Wieńcem i szosa wiodąca z Brzezia do traktu włocławsko-nieszawskiego. Drogi te zaprojektowano jako integralną część obu założeń. Brzezie stanowiło główną i ulubioną siedzibę rodu Kronenbergów, a także ośrodek okazałych dóbr. Do rodziny, poza Brzeziem i Wieńcem, należało piętnaście innych majątków w dawnej gminie Wieniec i trzy majątki w powiecie piotrkowskim. Brzezie w rękach rodziny Kronenbergów pozostało do roku 1939. Po wojnie przeszło w ręce Skarbu Państwa. Park i pałac mieścił kolejno kilka instytucji: szkołę, dom dziecka a także Państwowe Pogotowie Opiekuńcze. Obecnie pałac nie jest już własnością powiatu.

Pałac został zbudowany w stylu eklektycznym o charakterze renesansu francuskiego. Jest to budynek murowany z cegły, obłożony licówką z cegiełki czerwonej z tynkowanymi narożnikami. Pałac jest piętrowy z trzecią kondygnacją umieszczoną częściowo w poddaszu. Wzniesiony został na planie prostokąta z ryzalitami o zróżnicowanych głębokościach i szerokościach. Bryła budynku jest zwarta, nieregularna z okrągłą czterokondygnacyjną wieżą w południowo zachodnim narożniku, zwieńczona wysokim dwuspadowym dachem z połacią krytą dachówką.

Na terenie parku znajduje się także tzw. "wilsonówka" - parkowy pawilon wzniesiony dla przyjaciela rodziny, będący niewielkim budynkiem, murowanym z cegły i otynkowanym. Zbudowany został na planie prostokąta o prostej bryle z facjatą nad trzema środkowymi osiami. Dach "wilsonówki" jest czterospadowy kryty papą. Z kolei oficyna jest budynkiem parterowym, otynkowanym, z cegły, lecz zniekształconym kilkoma przybudówkami. Wzniesiona na planie zestawionych narożników prostokątów, posiada prostą bryłę krytą dachem naczółkowym.

Park ma charakter eklektyczny z elementami układu geometrycznego i fragmentami swobodnej kompozycji krajobrazu z urozmaiconym drzewostanem. Układ zabytkowej zieleni tworzą nieregularne masywy drzew i krzewów ukształtowane w formę kilku różnej wielkości polan. Dobór roślin został dokonany celowo, tak że park zmienia swój wygląd w zależności od pory roku.

Wszystkie z wymienionych obiektów wymagają mniejszych lub większych remontów.

Park podworski w Rzeżewie

Wieś wzmiankowana jest w XVI w. jako własność Mikołaja Sokołowskiego, kasztelana kruszwickiego i wojewody inowrocławskiego. W wieku XVIII własność rodziny Komeckich, w XIX, kolejno: Wilczyckiego, Jabłońskich, rodziny Lüttichau, Radońskich, Błędowskich, Morzyckich, wreszcie Makomskich, którzy zarządzali majątkiem do 1945 r. W 1945 r. dobra przejęte zostały na Skarb Państwa, od 1950 do 1989 r. w dworze funkcjonowała szkoła, od 1990 r. dwór przeznaczono na siedzibę Domu Pomocy Społecznej.

Zespół w obecnym rozplanowaniu powstał prawdopodobnie w latach 20-tych XX w. i zajmował obszar rozległego czworoboku. W okresie funkcjonowania szkoły teren założenia ograniczony został do parku z dworem. Dwór przebudowany w latach 60-tych i 90-tych z całkowitą utratą cech stylowych. Park z zachowanym owalnym (dawniej kolistym) podjazdem przed dworem i dość licznymi okazami starodrzewu, częściowo przekomponowany i zniszczony przez nieprzemyślaną wycinkę w latach 90-tych XX w. W roku 2019 przeprowadzono prace rewitalizacyjne parku.

Zabytki archeologiczne

Zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...], zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Teren powiatu podlegał na przestrzeni dziejów oddziaływaniu wielu procesów historycznych, które pozostawiły ślady czytelne do dziś. Najstarsze znane pozostałości osadnictwa odkryte tu pochodzą ze epoki kamiennej. Fenomenem na skalę europejską są zachowane grobowce neolityczne w Gaju, Wietrzychowicach oraz Sarnowie. Pochodzą z okresu neolitu i związane są z „kulturą pucharów lejkowatych” (schyłek IV i początek III tysiąclecia BC). W literaturze są często określane jako typ "kujawski" lub są nazywane

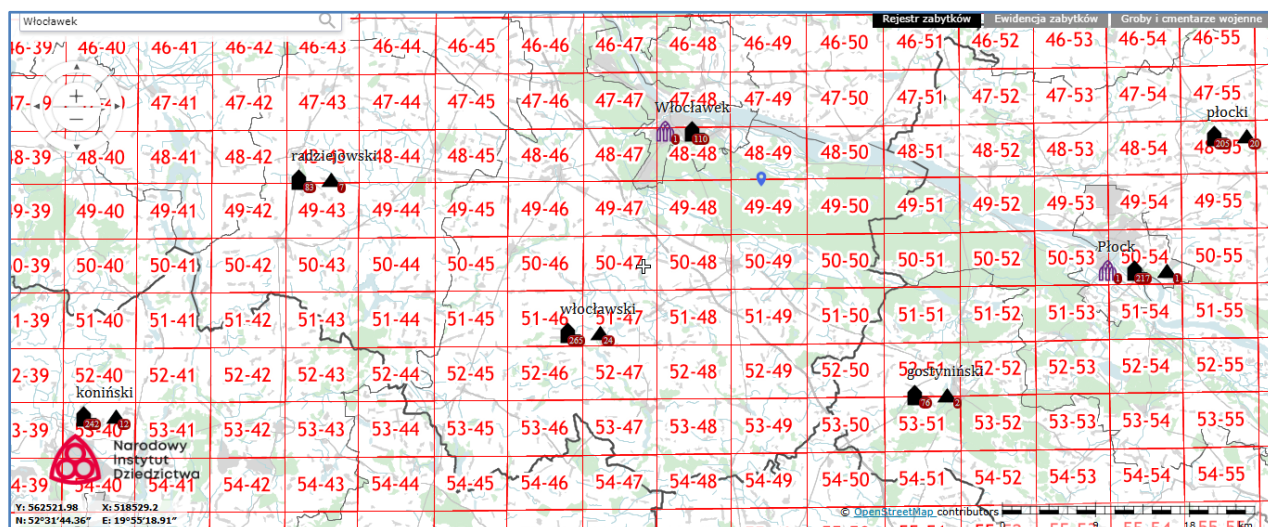
"kujawskimi piramidami" (albo "polskimi piramidami"). Grobowce zostały zbudowane w formie olbrzymich nasypów, w kształcie wydłużonego trójkąta, nierzadko dochodzące do 150 metrów długości, obłożonych głazami i większymi kamieniami, których ciężar w partii szczytowej sięgał 7 – 10 ton. Niestety część grobowców uległa uszkodzeniu na początku XX w. poprzez kradzież głazów, które posłużyły do budowy muru sąsiadującego z cmentarzyskiem folwarku w Wietrzychowicach. W latach trzydziestych i sześćdziesiątych grobowce rozebrano, w celu przeprowadzenia badań archeologicznych prowadzonych przez prof. Konrada Jażdżewskiego. Po ukończonych badaniach megality zrekonstruowano w utworzonych parkach archeologicznych w Wietrzychowicach i Sarnowie. Należy jednak pamiętać, że dawne parki archeologiczne, a obecne parki kulturowe – wbrew swojej nazwie – mają za główne zadanie chronić zabytek, nie zaś promować jego aspekt turystyczny. Ogromny potencjał turystyczny grobowców nie jest wykorzystywany nawet w małej części. Budowa odpowiedniego zaplecza, ścieżek turystycznych, zatrudnienie wykwalifikowanego personelu (przewodników), a także stworzenie atrakcji tematycznie powiązanych z okresem archeologicznym z pewnością przyczyniło by się do rozwoju gospodarczego i turystycznego okolicznych gmin, a także wypromowania regionu nawet na poziomie międzynarodowym.

Ponadto na terenie powiatu znajduje się szereg dawnych grodzisk z okresu średniowiecza. Są one przede wszystkim stanowiskami archeologicznymi, o zawartości nieczytelnej dla przeciętnego turysty, nie stanowią więc atrakcji turystycznej. Ich ochrona jest wskazana - szczególnie przed tzw. "poszukiwaczami skarbów", którzy używając detektorów metalu niszczą stanowiska archeologiczne, uniemożliwiając ich późniejsze dokładne zbadanie.

Spośród grodzisk wpisanych do rejestru zabytków wymienić można:

- grodzisko wczesnośredniowieczne w Mchówku;
- grodzisko wczesnośredniowieczne w Zarzeczewie;
- grodzisko średniowieczne w Kłóbce;
- grodzisko średniowieczne w Sułkowie;
- grodzisko średniowieczne w Turowie (aktualnie zweryfikowane);
- grodzisko średniowieczne w Zgłowiączce;
- grodzisko późnośredniowieczne w Hucie Chodeckiej.

Podział powiatu Włocławek na obszary AZP

(<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/>)

Podsumowanie

Na obszarze powiatu włocławskiego nie ma obiektów uznanych za pomnik historii. Szczególnej ochronie podlegają istniejące 2 parki kulturowe w Wietrzychowicach (ustanowiony w 2006 r.) i w Sarnowie (ustanowiony w 2010 r.).

Zewidencjonowane zostało 891 zabytków, przy czym do rejestru wpisane zostało 108 zabytków, co oznacza, że ochronie właściwej dla zabytków rejestrowych podlega jedynie 10,08% obiektów. Na terenie Powiatu zidentyfikowano 3349 stanowisk archeologicznych, przy czym ich liczba stale rośnie ze względu na prowadzone w ubiegłych latach oraz planowane w najbliższym czasie badania. Łącznie na terenie powiatu włocławskiego znajduje się około 4350 obiektów o charakterze zabytkowym bądź historycznym.

Na terenie Powiatu przeważającą część obiektów stanowią stanowiska archeologiczne (77%). Zabytki ewidencjonowane i rejestrowe stanowią odpowiednio ok. 20% i 3% całego zasobu. Ilość parków kulturowych wynosi mniej niż 0,05% całego zbioru zabytkowego. Największą ilość zabytków rejestrowych posiada gmina i miasto Lubraniec (19 zabytków) oraz gmina i miasto Brześć Kujawski (14 zabytków).

W pozostałych gminach powiatu włocławskiego, zasób zabytków rejestrowych zawiera się pomiędzy 5 a 11 obiektami. Najmniej zabytków objętych tego rodzaju prawną formą ochrony znajduje się w Gminie Lubanie i Mieście Kowalu (po 3 obiekty zabytkowe).

Najwięcej obiektów wprowadzonych do wojewódzkiej ewidencji zabytków posiada gmina i miasto Brześć Kujawski (około 290 obiektów). Duża ilość obiektów wpisanych do ewidencji sugeruje konieczność ich rewaloryzacji i zinwentaryzowania pod kątem zasadności wpisu do rejestru zabytków. Wiele zabytków zostało zewidencjonowanych także w Gminie i Mieście Izbicy Kujawskiej (około 160 obiektów) oraz Gminie i Mieście Lubieniu Kujawskim (około 150 obiektów). Najmniej zabytków ujętych w ewidencji istnieje na terenie gminy Baruchowo (około 50 obiektów), gminy Boniewo (około 40 obiektów) oraz gminy Lubanie (około 40 obiektów).

Największa ilość stanowisk archeologicznych została zidentyfikowana na terenie Gminy i Miasta Izbica Kujawska (około 1060 stanowisk, co stanowi aż 31% wszystkich stanowisk na terenie powiatu włocławskiego). Na drugim miejscu pod względem ilości stanowisk archeologicznych, znajduje się gmina i miasto Lubraniec, gdzie nastąpił jednak o wiele mniejszy wzrost, tj. z 427 w 2014 r. do obecnych 479. Duża ilość stanowisk na terenie Izbicy Kujawskiej i Lubrańca związana jest z prowadzonymi badaniami archeologicznymi na terenach zajmowanych przez ludność kultury pucharów lejkowatych. Najmniej stanowisk archeologicznych znajduje się na terenie Miasta Kowal (około 20 stanowisk), gminie Fabianki (około 90 stanowisk) oraz gminie Lubanie (około 100 stanowisk). Stosunkowo niewielka liczba stanowisk w Brześciu Kujawskim (265 stanowisk). Liczba stanowisk archeologicznych wzrasta z roku na rok z racji prowadzonych prac inwestycyjnych, a także badań sondażowych.

Najważniejsze obiekty z terenu powiatu włocławskiego wpisane zostały do rejestru zabytków (opisane powyżej). Rejestr zabytków prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Prowadzony jest odrębnie dla zabytków nieruchomych (księga A), zabytków ruchomych (księga B) i zabytków archeologicznych (księga C). Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru zabytków może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna

lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru zabytków wchodzących w skład tych układów lub zespołów zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o wpisie zabytku nieruchomego ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wpisy do rejestru zabytków są wolne od opłat.

Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie do rejestru zabytku ruchomego w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Zabytek wpisany do rejestru może zostać z niego skreślony, gdy uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych. Skreślenie z rejestru zabytków następuje z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu w księdze wieczystej na podstawie decyzji skreślającej zabytek. Informacja o skreśleniu z rejestru zabytków jest ogłaszana w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Najważniejsze zabytki Powiatu Włocławskiego

W chwili obecnej jedynie 15% zabytków znajdujących się na terenie kraju jest własnością Skarbu Państwa. Najczęściej wchodzi one w skład majątku administracji publicznej będąc siedzibami urzędów, szkół, internatów, muzeów, banków etc. Można jednak zaobserwować wyraźną tendencję ku przekazywaniu tych obiektów na rzecz gmin lub ich prywatyzacji. W przypadku zabytków powiatu włocławskiego duża część została już przekazana na rzecz gmin (m.in. Otmianowo, Ossowo, Śmiłowice). W przypadku większości obiektów zabytkowych zawarto stosowne umowy przekazania w trwały zarząd.

Wykaz zabytków powiatowych

1.	Obiekt: Budynek Starostwa powiatowego we Włocławku	Ujęte w WEZ i GEZ, planowany do wpisu do rejestru zabytków	Adres: Włocławek ul. Cyganka 28
Dz. 86/3 i 86/4 – powierzchnia łączna 0,2271 ha			
			
			

2.	Obiekt: Dawny Szpital Żydowski	Rejestr zabytków nrA/712 z dnia 17.04.1996 r. - (d. nr 377/A), ujęte w WEZ i GEZ	Adres: Włocławek ul. Stodólna 70
----	--	--	---

Dawny Szpital Gminy Żydowskiej 1882 r., lata 1922-1928.

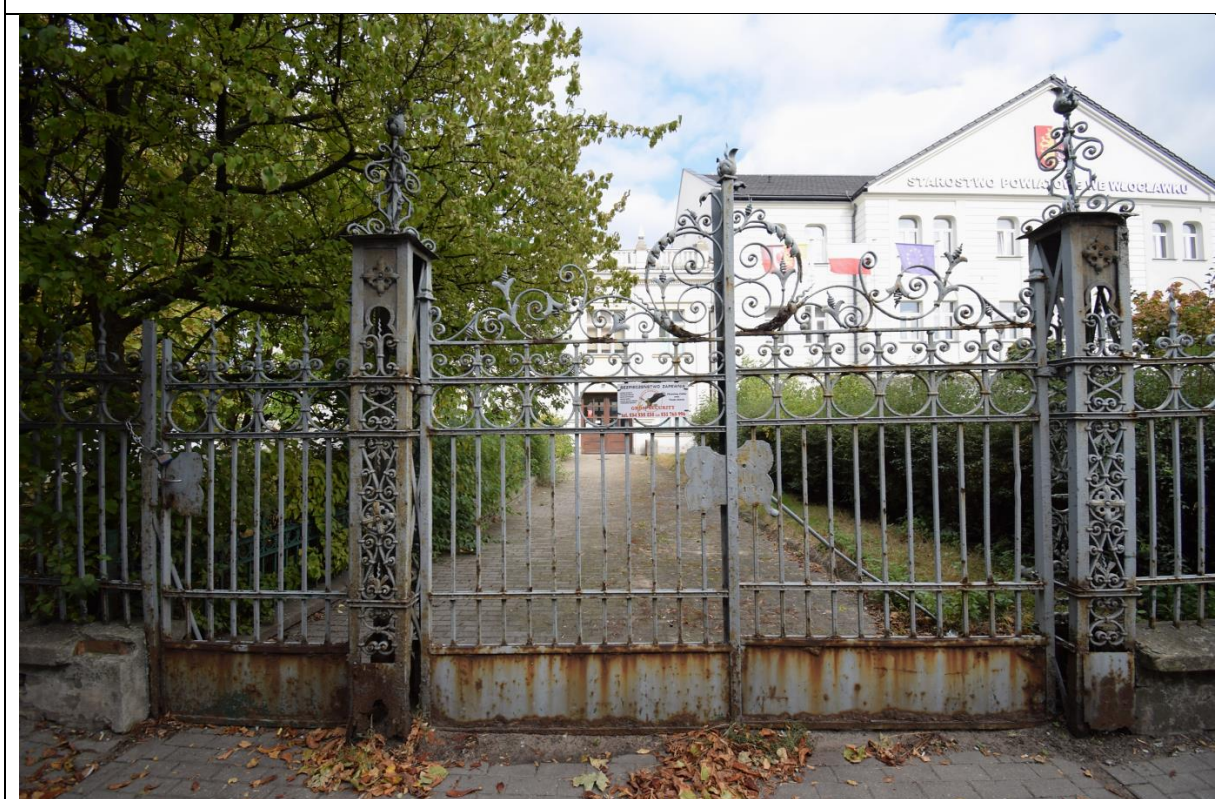
Wpisem objęte:

- oficyna wschodnia i zachodnia
- ogrodzenie od frontu

GMACH DAWNEGO SZPITALA ŻYDOWSKIEGO

Szpital otwarto z inicjatywy Towarzystwa Wspomagania Biednych Żydów, które powstało w 1907 r. Oddanie do użytku nowego gmachu nastąpiło w październiku 1930 r. Szpital od początku był nowoczesną placówką, wyposażoną m.in. w rzadko wówczas spotykane centralne ogrzewanie. W 1933 r. posiadał 35 łóżek etatowych w trzech oddziałach: wewnętrznym, chirurgii i położniczo – ginekologicznym. Przy szpitalu działała przychodnia i ambulatorium. W następnych dziesięcioleciach działały tu instytucje ochrony zdrowia.

Trwa procedura przekazania obiektu drogą darowizny dla Samorządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

3.	Obiekt: Zespół Szkół im. Marii Grodzickiej w Lubrańcu-Marysinie	Ujęte w WEZ i GEZ	Adres: Lubraniec Parcele 30 87-890 Lubraniec
----	---	-------------------	---

Dz. Nr 127/2 o powierzchni 4,8090 ha.

4.	Obiekt: Dom Pomocy Społecznej w Wilkowiczkach	Ujęte w WEZ i GEZ	Adres: Wilkowiczki 25 87-850 Chocień
----	--	--------------------------	---

Dz. Nr 6/3, 6/4, 6/5, 6,11, 6/13, 6/14 o łącznej powierzchni 3,6279 ha.

V. Cel i opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami

Najistotniejszym celem powiatowego programu opieki nad zabytkami na lata 2025-2028 jest ukierunkowanie działań samorządu powiatowego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu. Warunkiem realizacji założonych w niniejszym programie opieki nad zabytkami celów i zadań jest uwzględnienie w szczególności następujących działań:

- 1) Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- 2) Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- 3) Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- 4) Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- 5) Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
- 6) Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu

Analiza SWOT ochrony zabytków Powiatu Włocławskiego

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
- Silny rozwój gospodarczy regionu i miast znajdujących się na terenie powiatu włocławskiego. - Duża różnorodność obiektów zabytkowych na terenie powiatu włocławskiego. - Obecność zabytków spektakularnych w skali europejskiej - megalitycznych grobowców w Gaju, Sarnowie i Wietrzychowicach.	- Zniszczenia i dewaloryzacja części zabytków znajdujących się na terenie powiatu. - Nieużytkowanie części obiektów zabytkowych. - Zaniedbania i niewłaściwie utrzymana zielen komponowana - w szczególności dotyczy zabytkowych parków podworskich.
SZANSE	ZAGROŻENIA
- Rozwój gospodarki poprzez właściwe wykorzystanie walorów obiektów zabytkowych w celach turystycznych. - Renowacja, rewitalizacja i właściwe oznakowanie i zachowanie obiektów zabytków, w tym obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków. - Identyfikacja mieszkańców powiatu z dobrami kultury poprzez działania informacyjne, promocyjne i rozwój turystyki.	- Zniszczenie bądź utrata walorów zabytkowych istniejących obiektów architektonicznych. - Spadek zainteresowania obiektami zabytkowymi o dużym stopniu zniszczenia o małym potencjale inwestycyjnym. - Brak wykorzystania pełnego potencjału istniejących obiektów zabytkowych, w tym zabytków o randze krajowej, w celu promocji turystyki.

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Celem prezentowanej analizy SWOT jest wskazanie uwarunkowań i tendencji w zakresie dziedzictwa kulturowego oraz cech które mają istotne znaczenie dla realizacji niniejszego programu.

Założenia programowe powiatowego programu opieki nad zabytkami

Powiatowy program opieki nad zabytkami służy ochronie i wskazaniu na możliwość wykorzystania lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany świadomości lokalnej, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, różnych podmiotów i instytucji, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju powiatu. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów byli świadomi ich wartości, a przyczyni się to do poprawy stanu ich zachowania, a tym samym krajobrazu kulturowego regionu. Celem niniejszego programu jest również zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju i kształtowania tożsamości lokalnej. Na podstawie przeprowadzonej oceny stanu dziedzictwa kulturowego powiatu, za pomocą analizy SWOT, opracowano trzy priorytety powiatowego programu opieki nad zabytkami, do których realizacji wyznaczono kierunki działań wraz z zadaniami. Zaplanowane działania osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej, których ostatecznym rezultatem ma być wyeksponowanie wartości dziedzictwa kulturowego i walorów turystycznych powiatu, a także wzrost świadomości społecznej z posiadanych zasobów zabytkowych.

Priorytety programu

Priorytet I

Zahamowanie procesów degradacji zabytków i efektywne zarządzanie zabytkowym zasobem.

Priorytet II

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu jako element rozwoju społeczno-gospodarczego.

Priorytet III

Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działania i zadania programu

Priorytet I Zahamowanie procesów degradacji zabytków i efektywne zarządzanie zabytkowym zasobem		
KIERUNKI DZIAŁAŃ:	ZADANIA:	PODMIOTY REALIZUJĄCE:
Poprawa stanu zachowania zabytków i zapobieganie zagrożeniom dla dziedzictwa kulturowego powiatu.	- promowanie „dobrych praktyk” w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych, - podnoszenie kompetencji pracowników jednostek samorządu terytorialnego odpowiedzialnych za ochronę zabytków przez udział w szkoleniach, - interwencja władz powiatu przy rażących naruszeniach prawa budowlanego na obszarach objętych ochroną konserwatorską oraz przy obiektach zabytkowych we współpracy z wojewódzkim konserwatorem zabytków, - współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie zagrożeń dla dziedzictwa archeologicznego wynikającego z działalności inwestycyjnej bądź niekontrolowanej działalności tzw. „poszukiwaczy skarbów”.	- samorząd powiatu - wojewódzki konserwator zabytków - instytucje kultury - właściciele i użytkownicy obiektów i obszarów zabytkowych - Straż Leśna - Policja - Straż Pożarna
Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatowego i rozszerzanie zasobu zabytków powiatu.	- inicjowanie działań przy współpracy z wojewódzkim konserwatorem zabytków zmierzających do wpisania do rejestru zabytków lub objęcia inną formą ochrony cennych obszarów lub obiektów zabytkowych.	- samorząd powiatu - wojewódzki konserwator zabytków
Budowanie bazy informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego w powiecie.	- rozpowszechnianie informacji obiektach wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, - rozpowszechnienie wiedzy o najcenniejszych zabytkach na terenie powiatu, - nagłaśnianie, promowanie i informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich, archeologicznych, w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwego postępowania wobec dziedzictwa kulturowego, - udostępnianie informacji o zabytkach na stronie powiatu.	- samorząd gminny i powiatu

Priorytet II Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego powiatu jako element rozwoju społeczno-gospodarczego		
KIERUNKI DZIAŁAŃ:	ZADANIA:	PODMIOTY REALIZUJĄCE
Dbłość o ład przestrzenny i krajobraz kulturowy powiatu-uwzględnianie ochrony zabytków w dokumentach planistycznych.	- uwzględnianie ochrony zabytków przy planowaniu zadań inwestycyjnych powiatu, - egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego lub decyzjach WK na poziomie pozwolenia na budowę.	- samorząd powiatu - właściciele obiektów i obszarów zabytkowych
Priorytet III Budowanie tożsamości regionalnej poprzez edukację i popularyzację dziedzictwa kulturowego		
KIERUNKI DZIAŁAŃ:	ZADANIA:	PODMIOTY REALIZUJĄCE
Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym, budowanie świadomości społecznej o zabytkach i tożsamości regionalnej.	- wspieranie badań naukowych nad zabytkami oraz historią regionu, - współpraca z lokalnymi mediami w celu promocji dziedzictwa kulturowego powiatu, - organizacja i wsparcie konkursów i wystaw związanych z popularyzacją wiedzy o zasobach dziedzictwa kulturowego powiatu, - promocja dobrych praktyk konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach oraz działań związanych z zagospodarowaniem terenów powiatu o znaczeniu kulturowym, przyrodniczym, krajobrazowym, - upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie edukacji szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć, - wspieranie działalności organizacji społecznych oraz społecznych opiekunów zabytków.	- samorząd powiatowy - instytucje kultury - kościoły i związki wyznaniowe
Kreowanie tożsamości oraz identyfikacji	- nagłaśnianie, promowanie i informowanie lokalnej społeczności,	- samorząd powiatu - instytucje kultury

z dziedzictwem kulturowym.	o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych, w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego, - wspieranie rozwoju lokalnych tradycji, - organizowanie imprez kulturalnych o charakterze lokalnym i regionalnym, - wspieranie lokalnych produktów, dawnych rzemiosł i technik budowlanych, organizowanie warsztatów dla dzieci i młodzieży,	- organizacje pożytku publicznego - uczelnie
Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami.	- zachęcanie do wolontariatu na rzecz ochrony zabytków, np. na rzecz dawnych cmentarzy lub zespołów parkowych, inicjowanie prac porządkowych – seminariów o tematyce zieleni komponowanej,	- samorząd powiatu - instytucje kultury - organizacje pożytku publicznego
Promocja dziedzictwa kulturowego powiatu.	- opracowanie nowych szlaków turystycznych i ich promocja, - rozpowszechnianie informacji o zabytkach z terenu powiatu poprzez druk folderów promocyjnych, wydawnictw, przewodników, internetu, itp., - utworzenie i modernizacja elementów infrastruktury turystycznej, - stała aktualizacja informacji o zabytkach - organizacja imprez związanych z lokalnym zasobem zabytkowym i kulturalnym, - wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w obiektach zabytkowych,	- samorząd powiatu - instytucje kultury - organizacje pożytku publicznego
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego powiatu na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.	- propagowanie walorów turystycznych powiatu oraz rozwinięcie informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów, - tworzenie szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych z wykorzystaniem walorów dziedzictwa kulturowego, - zachęcanie do uprawiania lokalnej turystyki.	- samorząd powiatu - instytucje kultury - organizacje pożytku publicznego

Inwestycje z zakresu ochrony dziedzictwa w prognozach wieloletnich

(wydatki majątkowe)

1) „Renowacja budynku Starostwa Powiatowego we Włocławku przy ul. Cyganka 28”

Zadanie dotyczyło renowacji obiektu wpisanego do Gminnej Ewidencji Zabytków pod nr. 154 u zbiegu ul. Cyganki i pl. Kopernika w najbliższym sąsiedztwie najcenniejszych zabytków Włocławka: Kościoła Św. Witalisa, Katedry, Wyższego Seminarium Duchownego. Budynek jest 5 piętrowy i od początku pełnił funkcje użyteczności publicznej. Użytkowany przez Starostwo Powiatowe we Włocławku.

W ramach zadania wykonano kompleksową renowację elewacji całego budynku wraz z wymianą opierzenia i orynnowania. Ponadto zakres prac obejmował remont dwóch wejść do budynku. Dodatkowo zadanie uwzględniało przeprowadzenie generalnego remontu kondygnacji parteru, gdzie obecnie funkcjonuje Wydział Komunikacji.

Dofinansowanie zadania w ramach Rządowego Funduszu Polski Ład: Rządowy Program Odbudowy Zabytków – edycja pierwsza: 1.000.000 zł.

Całkowita wartość inwestycji 3 730 800 zł

Czas realizacji: 2023 r.

2) „Renowacja budynku Starostwa Powiatowego we Włocławku przy ul. Cyganka 28- etap II”

Inwestycja obejmowała dostosowanie pierwszego piętra budynku do współczesnych potrzeb prawidłowego funkcjonowania wydziałów znajdujących się na pierwszym piętrze urzędu. W części pierwszego piętra mieści się między innymi mocno oblegany Punkt Obsługi Interesantów.

Dofinansowanie zadania w ramach Rządowego Funduszu Polski Ład: Rządowy Program Odbudowy Zabytków – edycja druga: 400.000 zł.

Lata realizacji: 2023-2024

Całkowita wartość inwestycji 1.096.979 zł

3) „Renowacja budynku Starostwa Powiatowego we Włocławku przy ul. Cyganka 28- etap III”

Zamierzenie inwestycyjne obejmować będzie dostosowanie drugiego piętra budynku Starostwa Powiatowego we Włocławku do współczesnych potrzeb prawidłowego funkcjonowania wydziałów umiejscowionych na w/w piętrze urzędu. Powyższe podyktowane jest koniecznością kontynuacji modernizacji systemu przeciwpożarowego oraz instalacji wodno-kanalizacyjnej. Na drugim piętrze znajdują się kolejne pomieszczenia poszczególnych wydziałów.

Lata realizacji: 2024-2025

Całkowita wartość inwestycji 1.050.000 zł

4) „Termomodernizacja budynku Zespołu Szkół im. Marii Grodzickiej w Lubrańcu Marysinie”

Inwestycja zakłada wykonanie pełnej termomodernizacji budynku, tj. wymianę więźby dachowej wraz z nowym pokryciem dachowym, kompleksowe docieplenie ścian zewnętrznych budynku, wykonanie izolacji przeciwwilgociowej fundamentów wraz z odwodnieniem, wymianę rur spustowych wraz z orynowaniem. Wykonanie termomodernizacji budynku ma na celu uzyskanie większej efektywności energetycznej budynku, co przyczyni się do oszczędności za opał i energię w zespole szkół. Planuje się zlecenie dokumentacji projektowo - kosztorysowej. Inwestycja planowana do realizacji w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Włocławka (Polityka Terytorialna na lata 2021 - 2027). Instytucja Zarządzająca Programem Regionalnym FEdKP 2021-2027 w ramach ogłoszonego naboru nr FEKP.02.01-IZ.00-121/24 wybrała, jako podmiot wdrażający fundusz powierniczy, Kujawsko-Pomorski Fundusz Rozwoju Sp. z o.o., który będzie przyznawać pożyczki na Działanie: 2.1 Efektywność energetyczna BydOF i ZITy regionalne. Zadanie inwestycyjne pn. „Termomodernizacja budynku Zespołu Szkół im. Marii Grodzickiej w Lubrańcu Marysinie” wpisuje się w powyższe działanie. Wysokość umorzenia pożyczki wynosić będzie 49%.

Lata realizacji 2025-2026

Całkowita wartość inwestycji: 4.115.969 zł

5) "Termomodernizacja budynku Domu Pomocy Społecznej w m. Rzeżewo gm. Lubień Kujawski.

Kwota 157.440,00zł zostanie przeznaczona na opracowanie dokumentacji projektowo-kosztorysowej. Inwestycja planowana jest do realizacji w latach 2025 i 2026.

Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zadania zaplanowane w niniejszym Programie będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów o charakterze:

1. Formalno-prawnym poprzez:

- składanie wniosków o wpisanie obiektów zabytkowych należących do Powiatu Włocławskiego do rejestru zabytków, zgodnie z art. 9 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...];
- umieszczanie na zabytkach ustawowo określonych znaków informacyjnych, zgodnie z art. 12;
- wykonywanie decyzji administracyjnych Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w oparciu o właściwe przepisy.

2. Finansowym poprzez:

- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością Powiatu Włocławskiego;
- dofinansowywanie remontów i konserwacji zabytków niebędących własnością Powiatu Włocławskiego, na podstawie odpowiedniej uchwały Rady Powiatu w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków na obszarze powiatu włocławskiego;
- Pozyskiwanie środków zewnętrznych w postaci korzystania z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich, funduszy krajowych MKiDN i funduszy środowiskowych.

3. Koordynacyjno-strategicznym poprzez:

- wykonywanie ustaleń wynikających z dokumentów strategicznych na poziomie wojewódzkim oraz krajowym dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego;
- współpracę z Kujawsko-Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- współpracę z ośrodkami akademickimi i naukowymi w zakresie ochrony zabytków;
- współpracę z kościołami i związkami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami;
- aktualizację wewnętrznych dokumentów programowych Powiatu Włocławskiego z zakresu ochrony zabytków.

4. Społeczno-edukacyjnym poprzez:

- edukację, za pomocą wprowadzenia zagadnień ochrony zabytków i historii regionu do lekcji w szkołach oraz poprzez opracowywanie i organizowanie gier edukacyjnych i terenowych;
- promowanie wśród właścicieli zabytków i mieszkańców powiatu włocławskiego właściwego dbania o zabytki, a także sposobów pozyskiwania dofinansowań do prac przy zabytkach.

5. Inwestycyjnym – poprzez między innymi:

- bieżące prace porządkowe i konserwacyjne parku podworskiego w Rzeżewie;
- termomodernizację budynku zespołu Szkół w Lubrańcu- Marysinie;
- renowację budynku Starostwa Powiatowego we Włocławku, ul. Cyganka 28 - etap III.

6. Promocyjnym poprzez:

- promocję parków kulturowych, archeologicznych Sarnowo i Wietrzychowice oraz Parku Etnograficznego w Kłóbce;
- opracowywanie i wytyczenie nowych szlaków turystycznych i historycznych - prawidłowe oznakowanie szlaków turystycznych i leżących na nich zabytków;
- opracowanie materiałów promocyjnych, np. mapy obiektów zabytkowych czy publikacji poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu włocławskiego;
- współpracę z mediami lokalnymi w zakresie emisji programów przybliżających historię regionu i promujących zabytki powiatu włocławskiego;
- organizowanie wydarzeń kulturalnych - imprez i wystaw poświęconych zabytkom materialnym i niematerialnym powiatu włocławskiego.

Powiatowy program opieki nad zabytkami realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych w nim priorytetów. Realizacja programu zależna jest od sprawnej współpracy wszystkich podmiotów odpowiedzialnych za realizację poszczególnych zadań.

Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Powiatowy program opieki nad zabytkami, po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostanie przedstawiony Radzie Powiatu we Włocławku w celu przyjęcia go uchwałą. Program [...] został opracowany na okres czterech lat i stanowi dokument uzupełniający w stosunku do innych dokumentów planistycznych i aktów prawa miejscowego.

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [...] co dwa lata Starosta będzie sporządzał sprawozdania z realizacji zadań programu

i przedstawiał je Radzie Powiatu we Włocławku. Wykonanie takich sprawozdań powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji programu, która powinna uwzględniać wykonanie zadań przyjętych do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania powiatowego programu opieki nad zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Powiatowy program opieki nad zabytkami realizowany będzie poprzez wykonywanie zadań: inwestycyjnych i administracyjno-promocyjnych, przyjętych jako propozycje zadań miękkich, w ramach założonych priorytetów. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów prawnych, ekonomicznych oraz społecznych. Część założeń będzie realizowana w zależności od pozyskanych środków. Wskazać należy, że powiatowy program opieki nad zabytkami nie posiada własnej ewidencji zabytków, która jest podstawą sporządzania programów. Program powiatowy będzie pełnił rolę bardziej informacyjną i w miarę możliwości motywującą w przestrzenie ochrony zabytków, szczególnie tam, gdzie Powiat Włocławski posiada realne umocowanie prawne w tej dziedzinie. Najbardziej uwidoczni się to w inwestycjach dotyczących obiektów, których jest powiat właścicielem.

Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów poszczególnych samorządów. Finansowanie zabytków z tych źródeł odbywa się na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organ stanowiący samorządu gminnego,
- organ stanowiący samorządu powiatowego,
- organ stanowiący samorządu wojewódzkiego.

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie.

Udzielana jest ona na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

W art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określono szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,

- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15,
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja udzielana jest zazwyczaj w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- 1) zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- 2) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- 3) stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, przyznawane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu *Dziedzictwo kulturowe* priorytet *Ochrona zabytków*. W ramach programu *Dziedzictwo kulturowe* realizowane są następujące priorytety:

- 1) ochrona zabytków, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
- 2) wspieranie działań muzealnych, mający na celu wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami, księgozbiorami,
- 3) kultura ludowa i tradycyjna, w ramach którego wspiera się najwartościowsze zjawiska z zakresu szeroko pojętej kultury ludowej,
- 4) ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą, mający na celu poprawę stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej,

- 5) ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie zadań związanych z digitalizacją zasobów kultury i dziedzictwa narodowego, ich udostępnianiem i przechowywaniem zasobów cyfrowych,
- 6) ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są wskazane zadania wspierające ochronę dziedzictwa archeologicznego,
- 7) miejsca Pamięci Narodowej, mającym na celu wspieranie samorządów w zapewnieniu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje ponadto dotacje na badania archeologiczne, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków, albo prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone zostały w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Wsparcie dla zadań z zakresu opieki nad zabytkami udzielane jest również przez:

- 1) Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- 2) Województwo Kujawsko-Pomorskie,
- 3) Fundusz Kościelny.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej. W zakresie środków pochodzących z Unii Europejskiej są to przede wszystkim fundusze strukturalne, m.in. Regionalne Programy Operacyjne, Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko, Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka, programy regionalne, adresowane

do konkretnych regionów kraju oraz programy wspólnotowe adresowane bezpośrednio do sektora kultury i inicjatywy wspólnotowe.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

I) Źródła krajowe:

1. dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
2. dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
3. dotacje gminne,
4. dotacje wojewódzkie i powiatowe,
5. dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji,
6. Fundusz Kościelny,
7. programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
8. promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
9. program rządowy Polski Ład.

II) Źródła zagraniczne:

1. źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
2. źródła poza unijne,
3. Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu opieki nad zabytkami

Rada Powiatu we Włocławku może określić corocznie w uchwale budżetowej wysokość środków przeznaczonych na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru, których jest właścicielem lub podejmować próby pozyskania środków zewnętrznych na dany cel w późniejszej fazie planowania wydatków majątkowych.

Powiat również może dofinansowywać obiekty zabytkowe ujęte w gminnej ewidencji zabytków, czego przykładem jest między innymi budynek powiatu ujęty w GEZ pod nr 154.

Autor: Artur Michalak